

AZINLIKLAR SORUNU: ULUSLAR ARASI HUKUK VE TÜRK HUKUKU AÇISINDAN BİR ANALİZ

*Mehmet DALAR**

Özet

Bu çalışma iki bölümden oluşmuştur. Birinci bölümde azınlıkların ortaya çıkması, tanımlanmaları ve tarihsel gelişimi araştırılarak Milletler Cemiyeti, Birleşmiş Milletler ve Avrupa Konseyi tarafından bu konuda yapılan düzenlemeler ile insan hak ve hürriyetleri çerçevesinde azınlıklara tanınan pozitif haklardaki gelişmeler üzerinde durulmuştur. İkinci bölümde, Türkiye'deki tarihsel süreçte azınlıkların tanımlanmaları ve hukuki statülerine değinildikten sonra Türk hukuk sisteminde esas alınan azınlık kriteri ve bu kriterin dayandığı hukuksal belgeler incelenerek bu kriter dışında kalan azınlıklara pozitif hakların tanınmasında AB uyum yasaları çerçevesinde kaydedilen aşamalar araştırılmış ve değerlendirilmiştir. Çalışmanın amacı, hukuk Devleti ve demokrasi çerçevesinde Türkiye'de dinsel azınlıklara tanınan pozitif hakların diğer azınlık topluluğu kişilere de tanınması durumunda Türkiye'nin ulusal egemenlik ve toprak bütünlüğüne katkı sağlayacağını göstermektir.

Anahtar Kelimeler: Azınlık, dil, etnik, kültürel, ulusal ve dinsel.

Abstract

The Question of Minorities: An Analysis in Respect of International and Turkish Law

This study consists of two chapters. Researching the emergence and definition of minorities with historical development the first chapter examines the

* Dr.; Uluslararası Hukuk Anabilim Dalı.

provisions issued by League of Nations, United Nations and Europe Council, and developments in recognizing positive rights in the context of human rights and fundamental freedoms. In the second chapter having investigated the legal statutes and definition of minority in Turkey with historical background this study examines and evaluates the officially accepted minority criteria and legal documents supporting this criteria, and the provisional steps undertaken by Turkish Parliament in the context of EU accession law in recognizing positive rights for existed minorities out of the criteria accepted by Turkish law. The object of this study is to indicate that in the case of ensuring positive rights and fundamental freedoms for minorities other than religious ones in accordance with the rule of law and democracy it will contribute to Turkish national sovereignty and territorial integrity.

Key Words: *Minority, linguistic, ethnic, cultural, national and religious.*

GİRİŞ

Azınlıklar sorunu, değişik Devletlerin toplumsal ve siyasal eğilimleri dikkate alınırca, kesin bir tanımının yapılamadığından da kaynaklanan karmaşık bir sorundur. Her Devletin, kuruluşun ve topluluğun kendilerine özgü tanımları olmakla beraber sosyolojik ve tarihsel açıdan bu tanımlamaların gerçeklikleri farklılık göstermektedir.

Tarihsel yönden düşünülürse, Fransız Devrimi'ne kadar dinsel azınlıklar söz konusuydu. Bu devrimden sonra dinsel azınlıkların yanı sıra ulusal ve etnik azınlıkların da korunması üzerinde durulmaya başlandı. Milliyetçi akımlar, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ile Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılmasına neden olmuştur. Hem dinsel hem ulusal azınlık sorunlarının en yaygın olduğu dönem Milletler Cemiyeti (MC) dönemidir. Bu Cemiyet, azınlıklar konusunda üye Devletlere adil önlemler almaları için yükümlülükler getirmiştir.

Birleşmiş Milletler (BM) döneminde ise azınlıklardan çok, azınlıklara mensup olan kişilerin temel hak ve hürriyetleri üzerinde durulmuş ve azınlık hakları değil de genelde insan haklarının korunması üzerinde durulmuştur. BM teşkilatı, Devletlerin sınırları içindeki azınlıkların, ilgili Devletten ayrılarak bağımsız olmalarına olumlu bakmamakla beraber, sömürge altındaki ülkelerde yaşayan toplulukların bağımsızlıklarını desteklemiştir.

Bağımsızlıklarına yeni kavuşmuş Devletler, sınırları içinde yaşayan ülkenin hakim topluluğundan din, etnik ve diğer faktörler bakımından farklılık arz eden azınlıklarla ilgili iç hukuk düzenlemeleri yapmıştır. Türkiye'deki konuyla ilgili düzenlemelerin kaynağı Lozan Antlaşması'dır. Bu antlaşma itibarıyla dinsel azınlıklar dışında herhangi bir azınlık türü kabul edilmemiştir. Cumhuriyet tarihinden bu yana yapılan anayasalar, üniter karakterde olup bu konuda farklı bir düzenleme getirmemişlerdir.

Genel olarak Devletler, iç işlerine dahil saydıkları azınlıklar konusunda müdahaleyi kabul etmezler. Fakat Devletin bölünmesine neden olmadan insan haklarını ilgilendiren konularda BM'nin ve uluslararası topluluğun tepkisel hareketleri ve fiili müdahaleleri bundan müstesna kabul edilmektedir. Genel anlamda ortaya çıkan sorunlar, azınlık bireylerine tanınan hak ve hürriyetlerden ziyade bu kişilerin kendi kültür ve dillerinde eğitim, yayın gibi özelliklerinin yaşatılması gibi hak ve hürriyetlerin tanınmasında yaşanmaktadır. Bu nedenle BM son yıllarda genel insan hakları bağlamında ulusal egemenlik ve toprak bütünlüğü çerçevesinde azınlıklara bu tür pozitif hakların tanınmasıyla ilgili çalışmalar yürütmektedir. Bu anlamda azınlıklara mensup kişilerin temel hak ve hürriyetlerinin sağlanıp korunması, insan hakları temelinde uluslararası topluluğun esas görevlerindedir. Bu çerçevede belirli bir kriterden öte tüm kriterlerle birlikte tanımlanan azınlıklara tanınacak pozitif hak ve hürriyetler, Türkiye'nin üniter yapısını ve demokrasisini güçlendirecektir.

I. AZINLIK KAVRAMININ TARİHİ GELİŞİMİ VE AZINLIKLARLA İLGİLİ ULUSLARARASI BELGELER

Bu bölümde azınlık kavramının tanımlanması, ortaya çıkışı, geçirdiği tarihsel gelişmeler ile MC ve BM düzeyinde konuyla ilgili yürütülen çalışmalar üzerinde durularak, bu çalışmalar sonucunda çıkarılan belgelerin uluslararası hukuk açısından değerlendirilmesi yapılacaktır.

1. Azınlık Kavramının Tanımlanması Sorunu

Azınlık kavramıyla ilgili değişik tanımlamalar yapılmıştır. Bu kavram değişik kriterlere dayandığından, bu tanımlamalarda kesinlik bulunmamaktadır. Uygulanan uluslararası hukukta ilk azınlık tanımı I. Dünya savaşından sonra belirli Devletlerde kalan ve çoğunluktan ayrı ırk, dil veya dine mensup olan toplumsal grupların korunmasını düzenleyen antlaşmaların yorumu çerçevesinde Uluslararası Daimi Adalet Divanı tarafından 1935 yılında yapılmıştır. Divana göre azınlık kavramı "bir Devlette yerleşmiş bulunan ve nüfusu ayrı bir ırk, dil ya da dinden oluşan toplumsal gruplar" anlamına gelmektedir (Pazarıcı, 1999: 184). Bu kavramın toplumsal ve siyasal içeriği itibarıyla pek çok değişikliğe uğraması nedeniyle tanımlanması yapılırken farklı ölçüler kullanılmaktadır. BM'nin bu kavramla ilgili olarak kabul ettiği bazı ölçüler dikkate alınırca bir toplumun azınlık olarak kabul edilebilmesi için şu koşulların bulunması gerekmektedir (Ana Britannica, 1993: 73; Alfredsson and Ferrer, 1998: 6):

- a) Kültürel ve etnik yönünden toplumun çoğunluğundan farklı bir topluluğun varlığı,

- b) Bu topluluğun kendi geleceklerini koruyacak nitelikte olması ve kendi geleneklerini kaybetmemesi,
- c) Yaşadıkları ülkede ön planda olmaları ve
- d) Herhangi bir Devletin uyruğunda olmamaları.

Bazı araştırmacılara göre (Ataöv, 1987: 53) “yerli halklar” ve “yabancı işçiler” gibi bir ülkede uzun süre oturanlar azınlık kavramının kapsamı dışındadırlar. Yerli halklar, sömürgecilik çağı işgallerinden önce bir toprak parçası üzerinde yaşayan, sonra çoğunluk içinde azınlıkta kalan halklardır. Örneğin Amerika ve Avustralya kıtalarındaki yerli halklar ile Yahudilerin Filistin’e göç etmeleri sonucu Filistin’de çoğunluk sağlamaları ve yapılan savaşlar sonucunda Filistinlilerin mülteci konumuna düşmeleriyle birlikte azınlıkta kalmaları gibi. Göç eden işçilerin ve toplulukların azınlık statüsünde olup olmadıkları ise tartışmalıdır. Yukarıda sıralanan BM kriterleri dikkate alınır, bunların azınlık olma statüleri süreklilik arz etmemektedir. Almanya’daki Türk işçileri ile çeşitli Arap Devletlerine dağılan mülteci Filistinliler buna örnek verilebilir.

Azınlık kavramının en çok kullanılan tanımı ise; etnik, dil veya din yönünden bazı özellikleriyle başka gruplardan ayrılan, ülke nüfusunun yarısından azını oluşturan, egemen grup içinde yer almayan, içinde yaşadıkları ülke Devletinin vatandaşı olan, kendi içinde dayanışması ve özelliklerini sürdürmede ortak iradesi bulunan ve çoğunlukla da *de facto* veya *de jure* eşitlik arayan topluluktur (Büyük Larousse, tarihsiz: 1139; Ataöv, 1987: 54).

Ne var ki bu tanım üzerinde de uyuşma bulunmamaktadır. Örneğin Avrupa Konseyi “etnik azınlık” kavramını “ulusal azınlık” kavramı içinde değerlendirirken, BM uzmanları “ulusal” kelimesini etnik kapsamı içine almıştır. Diğer bir örnek de dilin ayırıcı özelliğinin pek olmaması ve İngilizce ile Fransızca’nın sömürge ülkelerinde konuşulan dil olması gibi. Sayıca daha az olması ölçüsü de bazı durumlarda geçerli değildir. Güney Afrika Cumhuriyeti’nde, bir zamanlar, bir avuç beyaz yönetiminin ülkenin büyük çoğunluğunu oluşturan siyahlar üzerinde hükümler kurmaları gibi. Sayısal olarak çok olsalar da egemen sınıf tarafından yönetime katılımları engellendiği ve temel hak ve hürriyetlerden faydalandırılmamanın yanı sıra ırk ayırımına maruz kalan topluluklar azınlık olarak değerlendirilmektedir (Ataöv, 1987: 54-55). Ortak irade de ölçü olarak kabul edilmemektedir. Ülkesinde yaşadıkları Devletin egemenliği dikkate alınır, azınlıkların böyle bir durum arz etmeleri o Devlet bazında bölücülükle itham edildiği görülmektedir (Ataöv, 1987: 56).

Toplum bilim açısından yaklaşırsak, azınlıktaki topluluğun ayrı bir toplumsal grup oluşturması gerekmektedir. Azınlığa has üyelik kuralları

kültürel davranış biçimleri ve kolayca ayırt edilebilen özelliklerinin bulunması gerekir. Azınlıklar, toplumun olanaklarından eşit bir şekilde faydalanmaktan alıkonulurlar ve başat topluluktan daha yoksul, geri ve siyasal bakımdan da güçsüzdürler (Ana Britannica, 1993: 76).

Azınlıklara uygulanan hukukta ise, azınlık statüsünden yararlanan toplulukların üç ayırıcı öğeden birine ya da bir kaçına sahip oldukları görülmektedir. Bunlar; din, dil, ırk veya etnik kökendir. Dolayısıyla kişileri büyük bir bölüm insandan farklı kılan ve az sayıdaki başka bölüm insan ile aynı kategoriye sokan ayırıcı özelliğe sahip kişi gruplarının her birinin azınlıklara uygulanan hukuki rejime sokulması söz konusu değildir. Dünyada göreceli olarak az sayıda bulunan, örneğin sarışınların, solakların veya öğrencilerin azınlık statüsünden faydalanmaları herhangi bir antlaşmada düzenlenmemiştir (Pazarıcı, 1999: 191).

2. Azınlık-Çoğunluk İlişkisi

Uluslararası antlaşmalarda olsun Devletlerin anayasalarında olsun azınlık toplumlarının korunmaları, temel hak ve hürriyetlerden faydalandırılmaları ilkesi benimsenmiştir.

Sosyolojik açıdan değerlendirilirse çoğunluk grup azınlığı ya hoşgörüsüyle karşılar ya da azınlığa karşı eritme faaliyetine yönelir. Azınlık gruplarının eritilmesi iki şekilde kendini göstermektedir:

- a) Baskı ve zorlama yöntemi: Çoğunluğun kendi isteklerini ve kültürlerini azınlığa zorla benimsetmesidir. Bu yöntem, azınlığın çoğunluğa entegre edilmesinde başarılı olmamış ve farklılıkların daha da derinleşmesine neden olmuştur (Ana Britannica, 1993: 76).
- b) Asimilasyon metodu: Çoğunluğun kendi kültürünü özümleme suretiyle azınlığa benimsetmesidir. Bu durumda azınlık kendi ayırıcı özelliklerini kaybeder ve çoğunlukla bütünleşme sürecine girerek erir. Özümleme sürecinde bazen çoğunlukta olan topluluk azınlığın kültürünü benimseyebilir. Bu da asimilasyon politikasının istenmeyen sonucudur. Asimilasyona tâbi tutulan topluluğun çoğunluğa nazaran geri olması asimilasyon sürecini hızlandırabilir. Çoğunluk kendi kültürünü daha çok eğitim metoduyla benimsetmeye çalışmaktadır. Eğitim kadar etkili olmasa da başvurulan diğer yöntem ise kitle iletişim araçlarıdır (Özgüven, 1989: 39).

Azınlık topluluklarının varlıklarını sürdürmelerine izin verildiği toplumlara çoğulcu demokratik toplumlar denilmektedir (Ana Britannica, 1993: 76).

Azınlıkların çoğunlukla eşitliğini sağlayıcı ve ayırım gözetilmesini yasaklayıcı kurallar genellikle şu konularda görülmektedir: Yaşama hakkı, hürriyetlerden yararlanma, medeni ve siyasal haklardan faydalanma hakkı. Azınlıkların farklı kimliklerini sürdürmelerine dair kurallar ise şu konularda görülmektedir: Dillerini kullanma, kendi dillerinde eğitim görme, dinlerinde serbest olma ve ibadetlerini serbestçe yapma ile özel kültürlerini sürdürme (Pazarcı, 1999: 191).

3. Azınlıkların Ortaya Çıkması, Tarihsel Gelişimi, Uluslararası Antlaşmalar ve Örgütler Nezdinde Korunmaları

3.1. Tarihsel Gelişim

İlk çağlarda azınlıklar, savaşta yenik düşen halklardan oluşmaktaydı. Kavimler göçü de azınlıkların oluşmasında etkili olmuştur. Tarihin her döneminde aynı Devlet sınırları içinde çoğunluktan farklı gruplar olmuştur. Ortaçağda büyük dinlerin yayılması, yeni bir grubu yani dinsel azınlıkları ortaya çıkardı. Bu dönemde çoğunluğun benimsediği dinden farklı bir din ve mezhebi benimseyen azınlıklar özellikle Fransa'da Protestanlar ve Avrupa'nın çoğu bölgelerinde Yahudiler baskı görmeye başladılar. Hindistan'da ise kast sistemi itibarıyla en alt tabakada bulunan gruplar pek çok haklardan yoksun bırakıldılar (Büyük Larousse, tarihsiz: 1139).

Avrupalıların, Amerika ve Avustralya gibi kıtalara göç ederek oradaki yerli halkı kendi hakimiyetlerine almak için baskı uygulamaları bu sorunu daha da önemli kılmıştır. Köle ticareti döneminde çeşitli işlerde çalıştırılmak üzere yaklaşık yüz milyon siyah derili Afrikalı, önce İngiltere'ye sonra Amerikan kıtalarına göç ettirilerek buralarda çoğunluktan farklı ve daha doğrusu aşağı duruma sokuldular. Bu grupların yaklaşık üç yüz yıl boyunca köle muamelesine tâbi tutulmaları "geri" gibi görünmelerine neden olmuştur (Ataöv, 1987: 50-51).

Avrupa'da dinsel azınlıkların korunması sorunu Reform döneminde gündeme geldi. Bu yöndeki ilk uygulama 1598 yılında Nantes Fermanı'yla Protestanlara tanınan haklardır (Ana Bitannica, 1993: 76). Avrupa'da yapılan savaşların çoğunun önemli sebeplerinden biri de rakip Devletlerde yaşayan din ve mezhepleri ayrı olan azınlıklar sorunuydu. Ortaya çıkan mezhep savaşları ulusal bir sürecin başlamasında da etkili olmuştur. Feodalite döneminde soylular, rahipler ve köylülerin arasında ortaya çıkan uyuşmazlıklar sonucunda merkezi Devlet güçlendi. Kilise hakimiyetine karşı direnmeler gösterilerek Protestanlık mezhebi yaygınlık kazanınca Avrupa'da 30 yıllık Mezhep Savaşları sonucunda 1648 yılında Westphalia Antlaşması yapıldı. Bu antlaşma ulusal Devletlerin oluşması ve güçlendirilmesi sürecini başlatırken, beraberinde dinsel azınlık haklarını koruma ilkesini de getirdi. Devletlerarası yapılan ikili antlaşmalarda azınlıkların korunması sık sık

işlenmiştir. 1678 yılında yapılan Nijmegen ile 1714 yılında yapılan Utrecht Antlaşmaları, azınlıkların korunmaları ile onlara hoşgörü muamelesi yapılması şartlarını getirmiştir (Corm,1989: 20 ve 50).

Ne var ki dinsel azınlıklara hoşgörülü davranılmaya başlandığı Avrupa'da 1789 yılında Fransız Devrimi'nin gerçekleşmesiyle ulusal azınlık sorunu gündeme gelmeye başlamıştır. Bu devrimin etkisiyle her milletin kendi kaderini belirleme (self-determinasyon) ilkesi Avrupa'da yayıldı. Bu dönemde milliyetçilik, aynı toprak parçası üzerinde yaşayan –dinleri ayrı olsa bile- birbirlerine yakın sıfatlar taşıyan topluluk anlayışı olarak algılandı. Bu akım, çeşitli milliyetlerden oluşan Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ile Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküş sürecini hızlandırdı. 1815 yılında yapılan Viyana Antlaşması, ulusal hareketlere karşı krallıkların korunması ve krallıkların bu akımlara karşı işbirliği yapmaları ilkesini getirdi. (Osmanlı İmparatorluğu bu antlaşmada yoktu.) Ancak bu durum uzun süreli olamadı. Daha sonra özellikle Balkanlarda Osmanlı İmparatorluğuna ait topraklarda Sırp, Yunanlılar ve Romenler gibi milliyetlerin ayaklanmaları sonucu ulusal Devletler ortaya çıktı. I. Dünya savaşı sonucunda iki İmparatorluk böylece ortadan kalkmış oldu (Corm,1989: 22-25; Sander, 1995: 130-133).

Sömürgecilik çağının ortaya çıkardığı azınlık sorunuyla Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ile Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanmasıyla ortaya çıkan azınlıklar sorunu birbirinden farklıdır. Bu iki imparatorluğun yerine geçen ulusal Devletlerde de azınlık sorunu ortaya çıktı. Yunanistan'daki Türkler ile Türkiye'deki Rumlar ve bunun gibi diğer ulusal Devletlerde görülen azınlık sorunları buna örnek verilebilir (Ataöv, 1987: 52).

3. 2. MC Dönemi

I.Dünya Savaşı sonucunda ulusal Devletler kurulurken, değişik ülkelerde korunması gereken azınlıklar sorunu da gündeme geldi. Henüz bağımsızlıklarına ulaşmamış ülkelerin yönetiminden sorumlu olan savaştan galip çıkmış Devletlerin sömürgeleri altındaki ahaliye mandater rolü gereğince nasıl davranacaklarını düzenleyen MC, azınlık haklarının korunması konusunda zamanın en gelişmiş antlaşma örneğini sergilemiştir. Bu da azınlıkların iki taraflı antlaşmalarla değil, çok taraflı antlaşma olan MC Misakı nezdinde koruma ihtiyacından kaynaklanmıştır (Büyük Larousse, tarihsiz: 1139).

MC Misakı, bağımsızlıklarına henüz kavuşmamış ülkelerdeki ahaliye ve üye Devletlerin sınırları içindeki azınlıklara nasıl davranılacağını düzenlemiştir. Misakın 23.maddesinin b fıkrası uyarınca üye Devletlerin idareleri altındaki ahaliye adil bir şekilde davranacaklarını taahhüt etmişlerdir (Gönlübol, 1976: 405).

MC, misakı gereğince I. Dünya Savaşında yenilmiş Devletlerdeki ve sömürgelerdeki azınlıkların haklarını korumaya alırken, Versailles Antlaşması'nın 86. ve 93. maddeleri itibarıyla düşünülürse, savaşta galip gelen Devletlerdeki azınlık sorunlarını bundan muaf tutmuştur. Örneğin İngiltere'deki İrlandalıların ve Fransa'daki azınlıkların sorunlarıyla ilgili MC'ye başvurularının hukuksal bir dayanağı bulunmamaktaydı (Semmak, 1990: 10).

Bununla beraber MC'nin azınlıklar için getirdiği yenilikler küçümsenmemelidir. Özellikle MC misakının mandater Devletin uygulayacağı esasları düzenleyen 22. maddesi, mandaterin A ve B tipi sömürgelerde halkın kamu düzeninin sağlanması, halkın temel hak ve hürriyetlerden faydalandırılması, askerlik yaptırılmaması, köle muamelesi ve ticareti ile silah ve alkol alım satımının yasaklanması yükümlülüklerini getirmiştir. Bunların yapılmasında her ne kadar sömürgeci Devletin çıkarı ön planda olduğu faktörü rol oynadığı düşünülse de sömürge altındaki halkların bilinçlenmelerine ve bağımsızlıklarına kavuşmalarına katkı sağladığını göz ardı etmemek gerekir (Gönlübol, 1976: 113).

MC'nin getirdiği yenilikleri beş esasta özetlemek mümkündür (Karacan, 1971: 266-267.):

- 1) Korunmaları temin edilmiş azınlıklar sadece dinsel azınlıklar değil milliyet, dil ve soy azınlıklarıdır.
- 2) Azınlıklara tanınan hayat ve hürriyet hakkı iki şekilde kendini gösterir: a) Kamu düzenine aykırı olmayan din, mezhep ve inancın açık bir surette sürdürmenin serbestliği; b) Milliyet hakkı: Eskisini muhafaza etmek veya yeni uyrukluk alabilme serbestliği.
- 3) Medeni ve siyasal haklardan faydalanma: Resmi dilden başka bir dili özel ilişkilerde, gazete, yayın...vs. işlerde ve mahkemelerde kullanma serbestliği.
- 4) Azınlıkların masrafları kendilerine ait olmak üzere özel okul, dinsel kuruluşlar ve vakıflar gibi müesseseleri kurma serbestliği.
- 5) Bütçeden azınlıklara, ilgili Devletin özel ödenek ayırması yükümlülüğü.

Bu esaslar aşağıda inceleyeceğimiz Lozan Barış Antlaşması'nda da etkili olmuştur.

3. 3. BM Dönemi

II. Dünya Savaşı sonucunda uluslararası barış ve güvenliği korumak ve insan hakları ve temel hürriyetleri uluslararası ölçekte sağlamak amacıyla 1945 yılında imzalanan BM Antlaşması, azınlıklara dair özel bir düzenleme

getirmemiştir. Ayrıca 1948 yılında yayınlanan İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi de azınlıklardan bahsetmemiştir. BM'nin esas olarak üzerinde durduğu konu, azınlık haklarından ziyade ayırım gözetilmeksizin bütün insanların temel hak ve hürriyetlerinin sağlanarak geliştirilmesi ve tüm Devletlerin buna saygı konusunda işbirliğini oluşturmasıdır. Nitekim ülkenin üniter yapısı ve içinde yaşayan farklı kökenden gelen toplulukları Fransız dili ve kültürü çerçevesinde bütünleştirme eğiliminin de etkisiyle Fransız Hükümeti, 1976 yılında BM'ye yaptığı başvuruda, Fransa'nın etnik özelliklere dayalı farklılıkları kabul etmediğini ve azınlık diye bir kavramı tanımadığını açıklamıştır. Bununla beraber çeşitli Devletlerdeki farklı kökenlere dayanan insanlara karşı yapılan insan hakları ihlaline karşı BM Genel Kurulunun 16 Aralık 1966 tarih ve 2200 (XXI) sayılı kararıyla kabul edilen Medeni ve Siyasal Haklara dair Uluslararası Misak, üyelerin imzalamasına sunulmuştur (Ataöv, 1987: 51-52). BM'nin 1948 yılında yayınladığı İnsan Hakları Evrensel Bildirgesinin esaslarına dayalı olup temel hak ve hürriyetlerin sağlanıp korunmasında taraf olan Devletlere yükümlülükler getiren ve yeterli onay alındıktan sonra 23 mart 1976 tarihinde yürürlüğe giren bu Misakın 27. maddesi¹ etnik, dil ve dinsel azınlıklardan bahsetmekte ve bunların çoğunlukla aynı haklardan faydalandırılmasını öngörmektedir. Ayrıca bu Misakın 28. maddesi gereğince Misak hükümlerinin uygulanmasını denetlemek üzere 18 üyeden oluşan İnsan Hakları Komitesi'nin oluşturulması öngörülmektedir (Unhcr, ccpr, 1966). Bu komite insan hakları ihlalleriyle ilgili yapılan başvuruları inceleyerek ihlali yapan Devletin ifade ve görüşlerini aldıktan sonra dostça bir çözüm yolunu tavsiye etmektedir. Ne var ki Misakın 41. maddesine göre komiteye başvuru sadece Misaka taraf olan ihlalcı Devlete karşı diğer bir Devlet tarafından yapılmaktadır. 42. maddeye göre çözüm önerilerine uyup uymamak ilgili Devletin iradesine bağlıdır. Uymayan Devlete karşı her hangi bir yaptırım düzenlenmediği gibi, şahısların kişisel başvuru hakkı da tanınmamıştır. Bununla beraber Misakla birlikte aynı gün kabul edilen Seçmeli Protokol, yerel yolları tüketmiş bulunan gerçek şahısların da taraf olan Devlete karşı başvuru hakkını tanımaktadır. Komitenin başvurularla ilgili görüş ve gözlemlerini taraflara iletmekten başka karar alma yetkisi bulunmamakla (Çelik, 1987: 309-312) beraber bu görüş ve gözlemler bile ilgili Devletler üzerinde önemli psikolojik etkiler doğurmaktadır. Nitekim Komiteye yapılan 930 başvurudan 339'u uygun bulunmuş ve 261'inde ise ilgili Devletin hak ihlali yaptığı tespit edilmiştir. Uluslararası mahkemelerin de referans aldığı Komitenin görüşleri sonucunda taraf Devletler, ölüm

¹ Bu madde "Etnik, dini ve dinsel azınlıkların bulunduğu Devletlerde, böyle bir azınlığa mensup bulunan kişiler, grubun diğer üyeleriyle birlikte toplu olarak kendi kültürel haklarını kullanma, kendi dinlerinin gereğini yerine getirme, ibadet etme ve uygulama veya kendi dillerini kullanma hakları engellenmez" olarak geçmektedir.

cezası vermekten vazgeçmiş, adil yargılama ilkelerinin uygulanmadığı mahkumu serbest bırakarak tazminat ödemişler ve hak ihlali doğuran yasalarını da değiştirmişlerdir (UN, 2004).

BM Genel Kurulunun 16 Aralık 1966 tarih ve 2200 (XXI) sayılı kararıyla imzaya sunulduktan sonra 3 Ocak 1976 tarihinde yürürlüğe giren Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Misak'ın (Unchr, cescr, 1966) 1.maddesinin ilk fıkrası uyarınca tüm halkların ekonomik, sosyal ve kültürel gelişimlerini izlemek ve siyasi konumlarını belirlemek için self-determinasyon haklarının olduğunu, aynı maddenin 3.fıkrası, Misaka üye olan Devletlerin BM Antlaşması çerçevesinde bu haklara saygıda bulunacaklarını belirtmektedir. 3. maddede ise taraf olan Devletlerin kadın ve erkek ayırımı yapmadan tüm insanları Misakta geçen ekonomik, sosyal ve kültürel hakların hepsinden faydalandırabilecekleri yükümlülüğü getirilmektedir. Ne var ki bu Misak Medeni ve Siyasal Haklara dair Misak'tan farklı olarak kişilerin başvuru haklarıyla ilgili bir düzenleme getirmemesinin yanı sıra Devletlerden gelecek şikayetleri değerlendirecek bir komitenin kurulmasını da öngörmemiştir. 21 madde, üye Devletlerin veya ihtisas kuruluşlarının BM Ekonomik ve Sosyal Konseyine raporlar sunacağını hükme bağlamaktadır. Konsey tarafından genel tavsiyeler bulunulmak üzere bu raporlar BM Genel Kuruluna havale edilmektedir. (UN, 2004)²

Türkiye tarafından bu iki Misak 15 Ağustos 2000 tarihinde imzalandıktan sonra 4 Haziran 2003 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM)'inde onaylandı ve 17 Haziran 2003 tarihinde Cumhurbaşkanı tarafından onandıktan sonra 18 Haziran 2003 tarihli Resmi Gazete'nin mükerrer sayısında yayınlandı (T.C. Resmi Gazete, 2003/ 25142). Türkiye, bu misakları kabul etmekle beraber 1982 Anayasasının 3, 14 ve 42. maddeleri uyarınca bu Misaklarda geçen azınlık dillerinin kullanılmasıyla ilgili 13. maddesinin 3. ve 4. fıkralarına çekince koymuştur. Ayrıca Medeni ve Siyasal Haklara dair Misak'a ek Seçmeli Protokol onaylanmadığından İnsan Hakları Komitesine kişisel başvuru hakkı mümkün olmamaktadır (Unchr, (2004).

Bu Misakta geçen halkların self-determinasyon -kendi kaderlerini belirleme- hakkının azınlıkların yaşadıkları Devletten ayrılarak ayrı bir yapı kurmaları olarak algılanmaması gerekmektedir. Önemli olan, Devlet ülkesinde yaşayan azınlığa tüm kültürel, sosyal ve ekonomik hakların tanınması ve bu haklara güvence getirilmesidir. Bu Misakta ve BM Antlaşması'nın 1/2 maddesinde geçen kendi geleceklerini belirleme hakkıyla ilgili düzenleme, daha çok sömürgeciliğe ve işgale karşı mücadele eden

² Bu misak ile hak ve yükümlülüklerin düzeyi gereğince Devletlerin bu Misak hükümlerine uyum sağlayıp sağlamadıklarını BM Ekonomik ve Sosyal Konseyine bu faaliyetlerle ilgili yıllık raporlar sunan Ekonomik, sosyal ve Kültürel Haklar Komitesince gözlenecektir.

ulusların bağımsızlıklarına kavuşmaları anlamında kullanılmaktadır. Gerçekten de BM İnsan Hakları Komisyonuna göre kendilerine temel, kültürel, ekonomik ve sosyal hakları tanıyan bir Devlete karşı azınlıkların bağımsız ve ayrılıkçı hareketlerle Devleti parçalamaması ayrıca çoğunluk da azınlığı Devletin bir parçası olarak değerlendirerek dışlayıcı ve yok sayıcı bir tutumda bulunmaması gerekmektedir (Ataöv, 1987: 54; Semmak, 1990: 10). Bunun yanı sıra BM Genel Kurulu'nun 24 Ekim 1970 tarih ve 2625 (XXV) sayılı kararıyla kabul ettiği "Devletler Arasında İşbirliği ve Dostça İlişkiler ile İlgili Uluslararası Hukuk İlkeleri Bildirgesi" (Pazarıcı, 1999: 11) ise self-determinasyon hakkına uluslararası hukukun ilkeleri arasında yer vermektedir. Bununla birlikte, yerleşik yaklaşım çerçevesinde ülke bütünlüğünün korunması şartını vurgulayan Bildirgede, self-determinasyon hakkının, ırk, inanç yada renk ayrımı yapmaksızın ülkenin tüm halkını temsil eden bir yönetime sahip egemen ve bağımsız Devletlerin ülke bütünlüğünü ya da siyasal birliğini kısmen yada tamamen bozacak şekilde yorumlanamayacağı kuralı getirilmiştir.

Ne var ki bütün bu düzenlemelere rağmen uygulamalar pek iç açıcı değildir. Çoğu Devlette ortaya çıkan iç savaşlar ve gerginlikler, çoğunlukla dinsel ve etnik azınlığa kamusal ve siyasal katılımın tanınmaması, kendi dilleriyle eğitim, yayın ile dinlerinin pratiklerini uygulayamama, okul ve derneklerini kuramama gibi çeşitli faktörlerden kaynaklanmaktadır. Ayrıca ilgili Devlet tarafından bu taleplerin demokratik hak olarak algılanması yerine kötü niyetli ve bölücü olarak değerlendirilmesi, sorunun çözümünü zorlaştırmaktadır.

Bu durumu dikkate alan BM İnsan Hakları Komisyonu, Çalışma Grubu aracılığıyla 1978 yılından beri özelde bu problemle ilgilenmekle beraber, Hükümet Dışı Örgütlerin, Devletler üzerinde baskılarının fazla olmaması nedeniyle bu konuda yürütülen çalışmaların ilerlemesini geciktirmiştir. 1990 yılından sonra Doğu Blokunun dağılması sürecinde ve AGİK/AGİT (Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı/Teşkilatı)'ın etkisiyle konuya olan hassasiyet artmıştır (Phillips, 1995).

Bu doğrultuda harekete geçen BM Genel Kurulu, özel olarak azınlıklarla ilgili 18 Aralık 1992 tarih ve 47/135 sayılı kararla "Ulusal ya da Etnik, Dinsel ve Dilsel Azınlıklara Mensup Kişilerin Haklarına İlişkin Deklarasyon" yayımlamıştır. Başlangıç ve 9 maddeden oluşan bu Deklarasyon (Unchr, Annex, (2004), azınlıklarla ilgili spesifik bir tanımlama getirmemektedir. Bu anlamda var olan azınlık haklarının teyidi, üye Devletlerin azınlıklara ayırım gözetilmeksizin temel, siyasal, kültürel ve sosyo-ekonomik tüm hakları sağlayarak korumaları gerektiğine işaret etmektedir. Azınlıkların dil, din, kültür ve etnik özelliklerini sürdürebilmeleri için eğitim ve diğer olanaklarının tanınması vurgulanmıştır. Ayrıca 9.

madde itibarıyla, Deklarasyonda belirtilen “tüm hak ve ilkelerin tam olarak uygulanmasını sağlamak için BM bünyesindeki kuruluşlar kendi yetki alanları dahilinde gerekli katkı sağlayacaktır. BM Genel Kurulu bünyesinde azınlıkların korunması ve azınlıklara karşı ayırmacılığın kaldırılması alt komisyonu, Deklarasyona işlerlik kazandırmak amacıyla 1995 yılında azınlıklarla ilgili Çalışma Grubunu kurmuştur. Bu grup alt komisyon üyeleri olan beş kişiden oluşmaktadır. Bu grubun esas işlevi Deklarasyonda belirtildiği gibi azınlıklara mensup kişilerin haklarının korunması ve geliştirilmesi için araç ve yöntemleri kurmak ve araştırmaktır. Grubun üç esas görevi şunlardır (HREA, 2004):

- Azınlıklarla ilgili Deklarasyonun pratikte uygulanmasını ve ilerlemesini incelemek,
- Hükümetler ve azınlıklar arasındaki karşılıklı anlamın sağlanması da dahil olmak üzere azınlık problemleriyle ilgili muhtemel çözümleri araştırmak ve
- Bu konuda gerekli olduğu takdirde daha fazla önlemler tavsiye etmek.

Bu bağlamda azınlıklara uygulanan hukuksal düzenlemelerde genel olarak 1. ve 2. grup haklar anlamında iki değişik tür hakkın korunması amaçlanmaktadır (Pazarcı, 1999: 191):

- 1) Birinci grup haklar kapsamına giren azınlıklara mensup kişilerin de çoğunluğun haklarından yararlanmasını sağlamak için eşitlik ve ayırım gözetilmemesi ilkesinin uygulanması;
- 2) İkinci grup haklar kapsamına giren azınlığın çoğunluktan farklı olan din, dil ve etnik köken gibi kültürlerini sürdürmelerine imkan sağlayacak düzenlemelerin yapılması.

BM'nin bu konulardaki sözleşmelerine taraf olan Devletler, birinci gruptaki hakları genel olarak birlikteliğin sağlanması açısından çoğunluğa sağlanan aynı hakları azınlığa da tanımalarında genel olarak problem yaratmamışlardır. Esas problem ikinci grup hakların tanınmasında olmuştur. Ulusal egemenlik ve toprak bütünlüğü gibi gerekçeler ileri sürülerek azınlıklara ikinci tür hakkın sağlanmasında bazı çekinceler konduğu olmuştur. Nitekim Türkiye, BM Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Misak'ın ikinci tür haklarla ilgili maddelerine çekince koyarak taraf olmuştur (Unchr, (2004). Ne var ki gerek uluslararası düzeyde gerekse bölgesel düzeyde olsun bu konuda yapılan bütün sözleşmeler, azınlıklara tanınan hak ve hürriyetlerin ulusal egemenlik ve toprak bütünlüğü çerçevesinde uygulanacağını öngörmüşlerdir. Nitekim konuyla ilgili BM Deklarasyonunun 8. maddesi, “İşbu deklarasyonda belirtilen hiçbir düzenleme, egemen eşitlik, Devletlerin toprak bütünlüğü ve siyasal

bağımsızlığını da içeren BM'nin amaç ve ilkelerine karşı herhangi bir faaliyete izin verecek şekilde yorumlanamaz." hükmünü getirmektedir.

3.4. Avrupa Konseyi Düzeyinde Yürütülen Çalışmalar

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesini hazırlamış olan Avrupa Konseyi³, kurulduğu 1949 yılından beri çeşitli vesilelerle ulusal azınlıklarla ilgili çalışmalar yürütmüştür. Demokrasi, hukuk Devleti, insan hak ve hürriyetlerine dayanan Avrupa Birliği (AB), öteden beri azınlıkların korunması ve bunlara bağlı kişilerin hak ve hürriyetlerinin sağlanması üzerinde çalışmalar yapan Avrupa Konseyinin bu konuda çıkardığı belgeleri desteklemektedir (Shuibhne, 2001: 73).

AB'yi oluşturan Antlaşmalarda değişiklik yapan ve 1 Mayıs 1999 tarihinde yürürlüğe giren 1997 tarihli Amsterdam Antlaşması'nın 1.maddesinin 8. fıkrasında Maastricht Antlaşması'nın F maddesinin 1.paragrafına getirdiği değişiklikle "AB hürriyet, demokrasi, insan haklarına ve temel hürriyetlere saygı ile hukuk Devleti prensiplerine dayalı olarak kurulmuştur. Bu prensipler tüm üye Devletler için ortak niteliktedir." (EU lex, 2004) denilmektedir. İnsan hak ve hürriyetleriyle ilgili Dünyanın en ileri sistemlerinden birini uygulayan AB, bu anlamda üye Devletlerle birlikte farklı dil, etnik ve kültürlerden oluşan ve entegrasyon halinde olan ekonomik ve siyasal uluslararası bir organizasyon olarak kendini hissettirmektedir. AB, Konsey ve Komisyon düzeyinde çeşitli direktif ve kararlarla azınlıkların korunması ve bunlara bağlı kişilerin hak ve hürriyetlerinin korunması Avrupa'nın dayandığı temel insani değerlerinin bir gereği olduğunu vurgulamaktadır. Burada Avrupa Konseyinin azınlıklarla ilgili yaptığı iki uluslararası belgeyi inceleyeceğiz:

3.4.1. Bölgesel veya Azınlık Dilleri Avrupa Şartı

Avrupa Konseyi, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 14. maddesi itibarıyla sözleşmede tanınan hak ve hürriyetlerden yararlanmanın, cinsiyet, ırk, renk, dil, din, siyasal veya diğer kanaatler, ulusal veya sosyal köken, ulusal bir azınlığa mensupluk, servet, doğum veya herhangi başka bir durum bakımından hiçbir ayırımcılık yapılmadan sağlanması çerçevesinde bir düzenleme yapılması girişiminde bulunmuştur. Parlamenter Meclisinin 1961 tarih ve 285 sayılı tavsiye kararında, azınlıkların kendi dil ve kültürlerini

³ Avrupa Toplulukları organlarından birini oluşturan ve üyelerin hükümet temsilcilerinin katıldığı Avrupa Konseyi ile karıştırılmamalıdır. Bu Konsey, Avrupa'da ayrı bir organizasyon olup, demokrasi, hukuk Devleti ve insan hakları ve temel hürriyetlerin korunmasını sağlamak için 5 Mayıs 1949 tarihinde kurulmuştur. Aynı yıl Türkiye de üye olmuştur.

yaşatmaları ve kendi okullarını açmaları gibi konularda çalışmaların başlatılması gerektiği belirtilmekteydi. 1981 yılında aynı Meclisin aldığı 928 sayılı tavsiye kararında Avrupa'daki azınlıkların eğitim ve kültür problemleriyle ilgili bir Şartın yapılmasının gerekli olduğu kabul edilmekteydi. Bu karar üzerinde Avrupa Bölgesel ve Yerel Otoriteler Sürekli Konferansı, yerel ve bölgesel düzeydeki kültür ve dillerle ilgili bir Avrupa Şartı için çalışmalara başlamıştır. Avrupa'daki dil ve kültürlerin gerçek durumunun tespit edilmesi için 40 farklı dili konuşan toplulukları temsil eden 250 kişi dinlenerek yapılan çalışmalar sonucunda 1988 yılında bu konferans tarafından bir sözleşme taslağı hazırlanmıştır. Parlamenter Meclisi tarafından desteklenen bu girişimlerden sonra Bakanlar Komitesi, adı geçen konferansın taslak metnini de dikkate alarak bu konuda bir Şart taslağı hazırlamak üzere Avrupa'daki bölgesel ve yerel diller üzerinde uzmanlardan oluşan bir ad hoc komitesi kurmuştur. 1989 yılında çalışmalarına başlayan bu komite 1992 yılında bir Şart taslağını hazırlayarak Bakanlar Komitesi'ne sunmuştur. Bu komite tarafından 25 Haziran 1992 tarihinde taslak metin bir Şart olması için kabul edilmiş ve 5 Kasım 1992 tarihinde Strasbourg'ta imzaya açılmıştır (European Charter for Regional or Minority Languages, 2004). Şartın 19. maddesi gereğince, Avrupa Konseyi üyelerinden beşinci Devletin imzalamasıyla bu Şart, 1 Mart 1998 tarihinde yürürlüğe girmiştir (Council of Europe-1, 2004). Bir önsöz, beş kısım ve 23 maddeden oluşan ve Türkiye tarafından henüz imzalanmamış olan bu Şart (Council of Europe-2, 2004), uluslararası seviyede azınlık dilleri konusunda yapılan en önemli bir düzenleme olup, "girişimde bulunmak, elverişli hale getirmek ve izin vermek gibi" Devletlere mutlak yükümlülükler getirmeyen çok esnek bir dil kullanmıştır. Şartın önsözünde bir kısmı bitme noktasına gelen Avrupa'daki tarihsel bölgesel veya azınlık dillerinin korunması Avrupa'nın kültür zenginliğinin ve geleneklerinin sürdürülüp geliştirilmesine katkı sağlayacağı belirtilmekte, bölgesel veya azınlık dillerinin korunup desteklenmesi ulusal egemenlik ve toprak bütünlüğü çerçevesinde kültürel çeşitlilik ve demokrasi ilkelerine dayanan Avrupa'nın yapısına önemli bir katkıyı temsil ettiği, ayrıca bu durumun ilgili Devletin resmi diline her hangi bir zarara yol açmayacağı vurgulanmaktadır. 1. maddesinde "bölgesel veya azınlık dilin" tanımı bir Devletin ülkesindeki çoğunluktan daha az olan kavimler tarafından geleneksel olarak kullanılan ve Devletin resmi dilinden farklı olan dil olarak yapılmıştır. 2. maddede Devletler, 1. maddedeki tanımlamaya uygun olarak II. Kısımda belirlenen amaç ve ilkeleri konuşulan tüm bölgesel ve azınlık dillerine uygulayarak, III. Kısımdaki düzenlemeler içinden en az 35 tane alternatifi ülkelerinde konuşulan bölgesel veya azınlık dilinin durumuna göre seçecekler. 3. madde itibarıyla Şartın hangi azınlık dillerine uygulanacağı taraf Devletlerin takdirine bırakılacaktır. 5. madde ise Şartın hiçbir hükmünün Devletin egemenliğine ve toprak bütünlüğüne karşı

herhangi bir faaliyet ve hak doğuracak şekilde yorumlanamayacağı esasını getirmektedir.

Devletler, imza, onay veya katılma belgelerini tevdi sırasında bölgesel veya azınlık dilini belirleyerek Avrupa Konseyi Genel Sekreterliğine bildireceklerdir. Şart eğitim, yargı, kitle iletişim, kamu idaresi ve kamusal hizmetler, kültürel faaliyetler ve kolaylıklar ile ekonomik ve sosyal hayat alanında azınlık veya bölgesel dillere sağlanacak avantajlar ve desteklerle ilgili önemli düzenlemeler getirmektedir.

Şartın amaç ve ilkeleri ise, 7. maddede açıklanmıştır. Buna göre, taraf olan Devletler, bölgesel veya azınlık dillerini kültürel zenginliğin anlatımı olarak değerlendirerek bu konudaki politikalarını, yasalarını ve uygulamalarını bu amaç ve ilkelere dayandıracaklar. Bu ilkelerin başında özetle azınlık dillerinin özel yaşam ve toplum hayatında kullanılmasını kolaylaştırmak ve cesaretlendirmek gelmektedir. Şartın 13. maddesi uyarınca, Devletlerin azınlık dilleri politikaları ve tercih ettikleri alternatiflerin uygulanması için aldıkları önlemler konusunda Avrupa Konseyi Genel Sekreterliğine periyodik raporlar vereceklerdir. Bu raporlar bir uzmanlar komitesi tarafından değerlendirildikten sonra Bakanlar Komitesine sunulacaktır. Bakanlar Komitesi, Uzmanlar Komitesinin tavsiyelerine uyarak ilgili Devletten bazı önlemlerin alınmasını isteyebilirse de, bunun herhangi bir yaptırımının bulunmaması Şartın en zayıf noktası olarak değerlendirilmektedir (Ünal, 2001: 80).

3.4.2. Ulusal Azınlıkların Korunması Çerçeve Sözleşmesi

Avrupa Konseyi Parlamenter Meclisinin, 1961 yılında yayınladığı 285 sayılı tavsiye kararında; “ulusal azınlığa bağlı kişilere içinde yaşadıkları topluma tanınan hakların aynısı tanınmalıdır. Kamu düzenine aykırı olmadığı müddetçe, kendi kültürlerini yaşayabilme, dillerini kullanma, kendi okullarını kurma, tercih ettikleri dilde eğitim görme ve kendi inançlarını yaşama ve pratiğe geçirme hakları tanınmalıdır.” 1990 yılında alınan 1134 sayılı tavsiye kararı ise Bakanlar Komitesince ulusal azınlık haklarıyla ilgili protokol veya sözleşme taslağının hazırlanması konuları içermekteydi. Bu taslağın başlangıçta Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesine ek bir protokol olarak eklenmesi düşünülmekle beraber, ileride bu konuda ayrı bir sözleşme düzenlenmesinin daha uygun olacağı kanaatine varılarak daha sonra bundan vazgeçilmiştir. Bu bağlamda 1992 yılında İnsan Hakları İzleme Komitesi’ne, konuyla ilgili siyasal ve hukuksal yönden Avrupa Konseyi’nin ulusal azınlıkları koruyacak faaliyetlere girişebileceği koşulları dikkate alınarak çalışmalar yürütme ve hukuksal standartları tespit etme görevi verilmiştir. Çalışmalarında AGİK/AGİT ve BM’nin konuyla ilgili yaptıkları düzenlemeleri de göz önünde bulunduracak olan Komite, bu amaçla 1993

yılında hukuksal standartları araştırmak üzere Uzmanlar Komitesini kurmuştur. İnsan Hakları İzleme Komitesi, yapılan çalışmaları toplayarak bir rapor halinde 8 Eylül 1993 tarihinde Bakanlar Komitesi'ne sunmuştur. 8-9 Ekim 1993 tarihinde Viyana'da toplanan Devlet ve Hükümet Başkanları, barış ve istikrarın sağlanması için ulusal azınlıkların korunması hususunda yasal düzenleme taahhüdünde bulunmuşlardır. Viyana Deklarasyon'un ek-II bölümünde Bakanlar Komitesi'ne, ulusal azınlıkların korunmasıyla ilgili esasları belirleyen taslak sözleşme ile bu konuda Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ne ek bir protokolün hazırlanması görevi verilmektedir. Yapılan görüşmelerde İnsan Hakları Sözleşmesi'ne bu konuda protokol eklenerek düzenleme yapılması benimsenmemiş ayrı bir sözleşme yapılması görüşü ağırlık kazanmıştır. Bunun üzerinde Bakanlar Komitesi, bu konuda gerekli çalışmalar yapmak üzere 4 Kasım 1993 tarihinde Ulusal Azınlıklar Ad Hoc Komitesi'ni kurmuştur. Avrupa Konseyi'ne üye olan Devletlerin uzmanlarından oluşan bu komite, insan hakları alanında uzman kuruluşların da katılımıyla çalışmalarına 1994 yılının Ocak ayında başlamış ve hazırladığı geçici bir raporu Nisan ayında Bakanlar Komitesi'ne sunmuştur. 1994 yılının Ekim ayında bu komite tarafından hazırlanan "Ulusal Azınlıkların Korunmasıyla ilgili Çerçeve Sözleşmesi" Bakanlar Komitesi'nce 10 Kasım 1994 tarihinde kabul edilmiş ve 1 Şubat 1995 tarihidен itibaren Avrupa Konseyi Devletlerinin imzasına sunulmuştur (Council of Europe-3, 2004). Beş bölüm ve 32 maddeden oluşan bu Sözleşme 28. madde gereğince 12 Devletin imzalamasıyla 1 Şubat 1998 tarihinde yürürlüğe girmiştir (Council of Europe-4, 2004). Sözleşmenin önsözünde çoğulcu ve gerçek demokratik toplumun sadece ulusal azınlıklara bağlı her kişinin etnik, kültürel, dil ve din kimliğine saygıyı sağlamadığını bunun yanında bu kişilerin kendi kimliğini geliştirecek, ifade edecek ve koruyacak koşulları da sağladığına işaret edilerek, kültürel çeşitliliğin toplumun bölünmesine değil toplumun zenginliğinin kaynağı ve faktörü olması için hoşgörü ve diyalog havasının yaratılmasının gerekli olduğu da vurgulanmaktadır. Ayrıca, hukuk Devleti içinde toprak bütünlüğüne ve ulusal egemenliğe saygı çerçevesinde azınlık haklarının etkin bir şekilde korunup sağlanacağı belirtilmiştir. Bu Sözleşmede azınlık tanımıyla ilgili bir husus bulunmayıp spesifik bir düzenleme yapılmasından kaçınılmıştır. Sözleşmenin ana teması grup olarak değil, bireysel olarak azınlıklara mensup olanların temel, kültürel, siyasal, ekonomik ve diğer hak ve hürriyetlerinin sağlanarak çoğunlukla eşit düzenleme oluşturmaktır. Sözleşme metninde "ulusal azınlıkların korunması" ile "bu azınlıklara mensup kişilerin hak ve hürriyetlerinin korunup sağlanması" ibarelerinin kullanılması bu düşüncüyü güçlendirmektedir. Bu Sözleşme bu çalışmanın hazırlandığı 2004 yılı itibarıyla Türkiye tarafından henüz imzalanmamıştır.

Sözleşmenin (Council of Europe-5, 2004) 1. maddesinde, ulusal azınlıkların korunması ve bunlara bağlı kişilerin hak ve hürriyetlerinin sağlanması uluslararası insan haklarının korunmasının bütünsel parçasını oluşturduğunu ifade etmektedir. Müteakip maddelerde geçen temel hak ve hürriyetlerin yanında tanınan diğer önemli düzenlemeler ise şöyle özetlenebilir:

Sözleşmeye taraf Devletler, azınlık ile çoğunluk arasındaki her türlü ayırıcılığı kaldırmak ve azınlıkların kimliğini, din, dil, kültür...vs. gibi özelliklerini korumak ve yaşatmak için elverişli ortam sağlamakla yükümlüdürler (m.4). Azınlıkların kendi dillerinde düşüncelerini ifade etme ve iletişim kurma hakkı ile gazete, radyo ve televizyon gibi görsel ve işitsel yayın hürriyeti tanınarak (md.9-10), kendi dillerindeki isimleri kullanma, çoğunlukta oldukları yerlerde cadde ve mekanlarına kendi dillerinden isim koyma hakları sağlanacaktır (md.11). Azınlığın dil, tarih, kültür ve dinlerinin öğretilmesi için taraf Devletler, gerekli tedbirler alarak eğitimde gerekli kolaylıklar sağlayacaklardır. (md.12). Ulusal azınlık mensuplarına kendi özel eğitim kurumlarını ve kurslarını kuracak fırsatlar tanınacaktır. Bunun için taraf Devletlerin finansal yükümlülük altına girmeleri gerekmektedir (md.13). Taraf Devletler, Sözleşmeyle tanınan haklara kısıtlama getirmek için azınlıkların yaşadıkları bölgelerdeki nüfus yapılarını ve oranını etkilemeye kalkışmayacaklar (md.16) ve aynı dil, etnik, din ve kültürü paylaştıkları komşu Devletlerde yaşayan topluluklarla ilişki kurmalarını da engellemeyeceklerdir (md.17). Bu durumdaki ilgili Devletler, ülkelerinde yaşayan azınlık mensuplarının korunması ve sınır ötesi işbirliğini arttırmak için ikili veya çok taraflı antlaşma yapabilirler (md.18). Sözleşmede geçen düzenlemelerin hiç biri egemen eşitliğe, toprak bütünlüğüne, Devletlerin birliğine, siyasal bağımsızlığına ve uluslararası hukukun temel ilkelerine karşı yorumlanamaz (md.22).

Sözleşme metninde dikkati çeken diğer bir husus ise esnek ifadelerin kullanılmasıdır. Çoğu uluslararası sözleşmelerde geçen Devletlere yükümlülük getiren ve onları bağlayan açık kavramlar bu sözleşmede kullanılmaktan kaçınılmıştır. Azınlık hakları konusunda belirsiz ve yetersiz bir şekilde tanımlama yapılarak bazı hedef ve ilkelere yer verilmiştir. Bu da taraf Devletlerin bu hak ve hürriyetleri sağlamada takdir ve yorum yetkilerini arttırabilmelerine yol açmaktadır. 25. maddede, taraf Devletler Sözleşmede belirtilen ilkeleri uygulamak için aldıkları önlemleri ve yaptıkları düzenlemeleri Avrupa Konseyi Genel Sekreterliği'ne bildirmekle yükümlü tutulmuşlardır. Yapılan işlem ve faaliyetlerin Sözleşmeye uygun olup olmadığının değerlendirilmesi, Bakanlar Komitesi'nce yapılacaktır. Ancak, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nde olduğu gibi, denetim mekanizmasına başvurmak mümkün olmadığından Bakanlar Komitesi bir aykırılık görürse buna karşı bir yaptırım uygulamamaktadır (Ünal, 2001: 83).

3.5. AGİK/AGİT Düzeyinde Yürütülen Çalışmalar

AGİK/AGİT çerçevesinde 1975 yılında yapılan Helsinki Zirvesi sonucunda imzalanan Helsinki Nihai Senedi'nin "insani ve öteki alanlarda işbirliği" başlığındaki üçüncü bölümü, insanların temel hak ve hürriyetlerinin korunması ve bunlara güvence sağlanmasıyla ilgilidir. Nihai Senetle öngörülen anlaşmaların uygulanışıyla ilgili izleme konferansları belirli aralıklarla devam etmiştir (Sander, 1991: 364). AGİK (Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı) süreci olarak bilinen bu konferanslar, Avrupa'da demokratikleşme ve insan haklarının sağlanması konusunda ağırlıklı olarak çalışmalar sürdürmüş ve soğuk savaşın son bulmasına katkıda bulunmuştur. 1994 yılındaki Budapeşte Zirvesi'nde alınan bir kararla Konferansın adı 1995 yılından itibaren Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT) olarak değiştirilmiştir. AGİT'in ağırlıklı olarak insani boyutla ilgili ilk konferansı 1990 yılının haziranında Kopenhag'da yapılmıştır. Bu konferans sonucunda imzalanan belgede ulusal azınlık haklarının temel insan haklarının bir parçası olarak en iyi bir şekilde demokrasi ve hukuk Devleti çerçevesinde korunacağı belirtilmiştir (Phillps, 1995; Decaux, 1993: 72). 19-21 Kasım 1990 tarihinde Paris'te toplanan AGİK Zirvesinde ulusal azınlıklarla ilgili önemli kararlar alınmıştır. Bu zirvede imzalanan *Yeni Bir Avrupa için Paris Şartı*'nda "ulusal azınlıkların etnik, kültürel, dil ve dinsel kimliklerinin korunacağı, ulusal azınlıklara mensup kişilerin kimliklerinin ayırımı tabi tutulmaksızın korunarak geliştirileceği" teyit edilerek, "ulusal azınlıkların, içinde yaşadıkları toplumların kültürlerine zengin katkıları arttırmak amacıyla, durumlarının iyileştirilmesi için çalışılacağı" belirtilmektedir. Barış, adalet, istikrar ve demokrasinin yanı sıra halkların arasındaki dostane ilişkilerin de ulusal azınlıkların etnik, kültürel, dil ve dinsel kimliklerinin korunmasını ve bu kimliğin kuvvetlendirilmesi için gerekli şartların yaratılmasını gerektirdiğine ilişkin önem, Devletlerin üst yetkililerince derin bir inançla vurgulanmaktadır. Ulusal azınlıklarla ilgili sorunların ancak demokratik bir siyasi çerçevede tatminkar olarak çözümlenebileceği belirtilerek, ulusal azınlıklara mensup kişilerin haklarına, evrensel insan haklarının bir parçası olarak, bütünüyle saygı gösterilmesi gerektiği kabul edilmektedir. Ayrıca ulusal azınlıkların daha iyi korunması ve ulusal azınlıklar konusundaki işbirliğinin artırılması yönündeki acil gereksinimle ilgili olarak Cenevre'de 1-19 Temmuz 1991 tarihlerinde ulusal azınlıklar konusunda bir uzmanlar toplantısının düzenlenmesi kararlaştırılmıştır (TBMM, 1993: 26-26). 1991 yılında Cenevre'de toplanan uzmanlar, ulusal azınlıklarla ilgili rapor hazırlamış ve aynı yılda toplanan Moskova Konferansına sunulmuştur. Bu raporda ulusal azınlık ile azınlığa mensup olan kişilerin haklarıyla ilgili sorunların uluslararası yükümlülükler ve taahhütler bağlamında ilgili Devletin iç işi olmaktan çıktığı ve uluslararası topluluğu ilgilendiren sorunlar

olduğu tespit edilmiştir. Bu nedenle bu hakların güvence altına alınabilmesi için demokrasi ve hukuk Devleti prensiplerinin yaygınlaştırılarak uygulanması gerektiğine işaret edilmiştir (Scheffer and Halperin, 1992: 59).

Dolayısıyla Devletlerin insan hak ve hürriyetlerini sağlayıp bunları güvence altına almaları yükümlülükleri çerçevesinde, konferanslarda kabul edilen “iç işlerine karışmama” ilkesi önemini kaybetmiştir. Buna göre bir Devletteki insan hak ve hürriyetlerinin çiğnenmesi, uluslararası topluluğun müdahalesini gerektiren önemli bir sorundur (Scheffer and Halperin, 1992: 62-63).

Türkiye'nin de üst düzeyde katıldığı bu konferanslar hukuki olmaktan ziyade daha çok siyasi niteliktedir. AGİT'in, üye Devletlerin insan hakları ihlalini engelleyecek siyasi ve hukuki yaptırım uygulama mekanizması bulunmamaktadır. Alınan kararlar tavsiye niteliğinde olup ilgili Devlet üzerinde psikolojik sonuçlar doğurmakta ve o Devletin kamuoyunu yönlendirebilmektedir.

II. TÜRK HUKUKUNDA AZINLIKLARIN HUKUKSAL STATÜSÜ

Bu bölümde Türk hukuk tarihinde azınlıklara uygulanan hukuki rejime değinildikten sonra laiklik temeli üzerinde kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nde konuyla ilgili yapılan anayasal ve yasal düzenlemeler değerlendirilecektir. Demokrasi, insan hakları ve hukuk Devleti ilkelerine dayanan ve AB'ye üye olmayı gaye edinen Türkiye tarafından bu çerçevede yapılan yasal değişiklikler dikkate alınarak, bunların ne ölçüde başarı gösterdiği incelenecektir.

1. Osmanlı İmparatorluğu'nda Azınlıklar Sorunu

Osmanlı İmparatorluğu, değişik dine ve etniğe mensup kavimlerden ve milletlerden oluşmakla beraber özellikle yönetim sistemi aynı dine inanan ve çoğunluk oluşturan ümmet sistemine dayanmaktaydı. İmparatorlukta azınlıklara uygulanan sistem, İslam Hukukunun getirdiği “zimmet ehli akdi”ne dayanmaktaydı. Buna göre etnik ayırım dikkate alınmadan dinsel inanç ayırımıyla Müslüman ve gayri Müslim ölçütü dikkate alınmıştır. Müslüman kimlikli insanlar çoğunluk, gayri Müslim kimlikliler ise azınlık statüsünde değerlendirilmekteydi ki bu, Fransa Devrimi'ne kadar Avrupa'da yaygın olarak karşılaşılan dinsel ölçüt ayırımına benzerlik teşkil etmekteydi.

İslam Hukuku, Müslümanlar ve gayri Müslimler arasında özellikle kamu hukuku alanında bazı farklılıklar koymuştur. İslam Hukukçuları, önemli kamusal haklardan yararlandırılmamakla beraber azınlık durumunda olan gayri Müslimlerin özellikle özel hukukta daha kârlı çıktığını

belirtmişlerdir. Azınlık statüsündeki zimmet ehli, Müslümanların ahd ve emanetine girmiş gayri Müslimlerdir. Zimmet ehli akdi ise, yeni fethedilen ülkelerdeki toplulukların, Müslümanlığı kabul etmemekle beraber Müslüman egemenliğini tanıyarak kurulu iktidara belirli miktarda cizye adı verilen vergileri ödemeleri karşılığında yaptıkları akittir. Bu topluluklara üye olanlara da azınlık anlamında zimmi denilmiştir. Verdikleri cizye karşılığında can ve malları korunarak dinlerini yaşamaları ve İslam hukukuna aykırı olmayan temel hak ve hürriyetlerden faydalandırılmaları sağlanmıştır. Onlara askerlik yaptırılmayıp kamusal katılım ve egemenliği paylaşma gibi haklar da İslam topluluğunun güvenliği gerekçesiyle tanınmamakla beraber özel hukuk alanında önemli haklar sağlanmıştır. Aralarındaki özel anlaşmazlıkları, dinsel ve medeni konulardaki problemleri, üyeleri kendilerinden oluşan özel mahkemeleri çözmekteydi. Ayrıca Devletin güvenliğini ilgilendiren görevler dışında diğer birimlere istihdam edilmeleri de mümkündü. Ne miktarda cizye verecekleri ise kesin bir hükme bağlanmamış olmakla beraber, Hamidullah'ın belirttiğine göre adil ölçüler çerçevesinde bu miktar ½ İngiliz Sterlini değerindedir. Ayrıca cizye ödemekten kadınlar, çocuklar, çalışmayanlar ve din alimleri muaf sayılırlardı (Hamidullah, 1979: 184-185; Özel, 1984: 186-188).

Osmanlı İmparatorluğu'nda 1454 yılından sonra İslam dışındaki her din ve mezhebe azınlık statüsü tanınmıştır. Dinsel anlamda "millet" olarak nitelenen bu toplulukların, Devlete verecekleri belirli bir vergi karşılığında geleneklerini sürdürmelerine, kendileriyle ilgili özel yasalar koyup uygulamalarına ve vergi toplamalarına izin verilmiştir. Bu sistem, uygulamadaki aksaklıkların da etkisiyle, özellikle Fransız Devriminden sonra milliyetçilik akımlarının gelişmesiyle birlikte önemini ve işlevselliğini kaybetmeye başlamıştır (Ana Britannica, 1993: 76).

1535 yılında tanınmaya başlanan kapitülasyonlarla birlikte, yabancılara ve mensup oldukları Devletlere haklar tanınmaya başlanmakla beraber ülkede yaşayan azınlıklarla ilgili bir düzenleme söz konusu olmamıştır. (Karacan, 1971: 293). Osmanlı İmparatorluğu'nun azınlıklar konusunda taraf olduğu ilk uluslararası işlem, 1606 yılında Avusturya ile yaptığı Zitvatoruk Antlaşması'dır. Buna göre Katolikler dinsel özgürlüğe sahip olacak ve kiliselerini açabileceklerdi. 1699 tarihli Karlofça Antlaşması itibarıyla Polonya elçisi, Katoliklerin sorunları nedeniyle Padişah nezdinde girişimlerde bulunabilecekti (Ana Britannica, 1993: 76).

Avrupa'nın ve Rusya'nın azınlıklar lehine Osmanlı İmparatorluğu'na müdahale etmelerinin nedeni, azınlık haklarını korumaktan ziyade İmparatorluğun parçalanmasını hızlandırarak sömürge alanlarını genişletmekti.

1718 tarihli Pasarofça ve 1739 tarihli Belgrat Antlaşmalarından sonra, 1774 yılında yapılan KüçükKaynarca Antlaşması ile Rusya, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki azınlıklar üzerinde en fazla ayrıcalık kazanan Devlet oldu. İç işlere karışmaya zemin hazırlayan bu durum, Osmanlı'nın içteki egemenliğini ciddi bir şekilde kısıtlayan önemli bir faktör teşkil etti. Ayrıca 1856 tarihli Paris Antlaşması zımnen, 1878 tarihli Berlin Antlaşması açık olarak gayri Müslim azınlıkların korunmalarını, kendilerine hak ve hürriyetlerin tanınmasını vurgulamaktaydı (Corm, 1989: 71-73).

Bu nedenle Osmanlı İmparatorluğu, yabancı güçlerin kendi sınırları içindeki azınlıkların durumunu bahane ederek iç işlerine karışmalarını engellemek için 1839 yılında Gülhane Hattı Humayun'u (Tanzimat Fermanını) yayınlayarak bütün azınlıkların can, mal, ırz ve namuslarının güvenliğinde olduğunu, diğer Müslüman tebea ile eşit haklara sahip olduklarını bildirmiştir (Sander, 1995: 223; Orijinal metin için Kili ve Gözübüyük, 1985: 11-13). Bununla birlikte Avrupalılar, bu fermanı da yetersiz göyerek iç işlere karışmaya devam ettiler. Bunun sonucunda, 1856 yılında Ali Paşa'nın İngiliz ve Fransız elçileriyle ortak olarak hazırladığı Islahat Fermanı yayınlandı. Buna göre azınlıkların, önemli kamu kuruluşlarında görev alabileceklerinin yanı sıra askeri okullara ve eğitim kurumlarına girebilme hakları olacaktı. Ayrıca, taşınmaz mallar edinme ve kullanma hakkı, kendi özel okul ve ibadethanelerini açabilme hakları başta olmak üzere o zamanki koşullara göre özerklik anlamına gelen bir çok ayrıcalığın tanınması hükme bağlandı. Ne var ki Gülhane Hattı Humayun'undan sonra 1856 yılında yayınlanan Islahat Fermanına karşı da direnmeler olmuştur. Padişahın tek tarafı olarak yayınladığı reformlara karşı tepki gösteren Müslüman çevrelerin yanı sıra Müslüman-Hıristiyan eşitsizliği konusunda başlıca hoşnutsuzluğun doğrudan doğruya Hıristiyanlardan geldiği görülmüştür. Gerçekten Hıristiyan unsurlar, Avrupa Devletlerinin baskısı ile kendilerine sağlanan eşitliğin (askerlik ve vergi alanlarında yayılması bakımından) bir hak kazancı değil, fakat bir imtiyaz kaybı olarak değerlendirmişlerdir (Kapani, 1981: 100-101). Bunun nedeni ise, demokratik süreçle değil, güçlü dış Devletlerin baskısıyla padişahın tek tarafı olarak girdiği bu taahhütlerden, dış Devletlerin baskılarının bir gün azalacağı ve diğer faktörler dikkate alınarak gene kendi iradesiyle vazgeçebileceği durumundan kaynaklanmaktadır. Bu Devletlerin amaçlarının esas olarak azınlıkların hak ve hürriyetlerinin sağlanmasından ziyade imparatorluk üzerinde bu gerekçelere dayanılarak baskı kurma politikalarını dikkate alan azınlıklar, ilerde çoğunlukla sorun yaşayabileceklerini de tahmin ederek reformların sürekliliğine güven duymamışlardır.

1876 ve 1909 yıllarında yayınlanan Meşrutiyet Anayasaları da Müslüman ve gayri Müslimlerin eşitliğini ve Meclis-i Mebusan'da her iki topluluğun aynı derecede temsil edileceğini vurgulamıştır. Kanuni Esasi'nin

ön gördüğü şekilde 19 Mart 1877 tarihinde kurulan ve 13 Şubat 1878 tarihinde Kanuni Esasi tarafından kendisine tanınan yetkiye dayanarak, II. Abdülhamit'in tatil ettiği Mecliste 69 Müslüman ve 46 Müslüman olmayan mebus olduğu (Belge net, Anayasa Metinleri, (2004) tespit edilmiştir ki bu da İmparatorlukta yaşayan gayri Müslim azınlıklarının önemli bir nüfusa sahip olduklarını göstermektedir. 1909 yılında Kanuni Esasi'ye önemli değişiklikler getirilmiş ve hak ve hürriyetlerin kapsamı genişletilmiş olmakla beraber, girilen savaşlar sonucunda dağılan İmparatorlukta bu düzenlemeler uygulama alanına geçmemiştir.

Zamanımızın bir çok demokratik Devletinde de tanınan bu haklar sayesinde Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanmaktan kurtulacağı düşünülmekteydi. Ne var ki bu hakların sağlanması içindeki azınlıkların hak talebi sonucunda olmayıp, daha çok kendi geleceğini temin etmek için Devletin tek taraflı olarak yaptığı bir işlem olduğundan süreklilik kazanmamış ve İmparatorluğu dağılmaktan kurtaramamıştır.

2. Türkiye'de Azınlıkların Hukuksal Statüleri

Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde yaşayan azınlıkların ayırımında dinsel ölçünün esas alındığını yukarıda açıklamıştık. Milliyetçilik akımlarına karşı Devleti yıkımdan kurtarmak için Osmanlı aydınları düzeyinde "Osmanlılık" düşüncesinin yaygınlık kazanması istenmiştir. Ne var ki bu bilincin yerleşmesi için zamanın geç olduğu anlaşılmıştı. Çok uluslu bir imparatorlukta "Türk" kelimesi itibar gören bir kavram olmadığından (Mardin, 1992: 95) Osmanlı İmparatorluğu'na bağlı farklı etnik ve dinsel kesimleri bir arada kaynaştıracak bir alt yapı kurulmuş değildi. Ulusal ayaklanmalar sonucunda İmparatorluğa bağlı milletler birer birer ayrıldığını gören İttihat ve Terakki Partisi/ Örgütü, Osmanlılık ve İslamlık düşüncesinin birleştirici öge olmadığına ve bu şekilde ülkenin kurtarılmayacağına inanmıştı. Bu bağlamda Türkçülük düşüncesi bu Parti nezdinde gittikçe önem kazanmaya başlamış ve bu düşünce resmi slogan olarak politik zeminde oturtulmaya çalışılmıştır.

Cumhuriyet kurulduktan sonra yapılan devrimlerle hemen hemen tüm kurumlar değiştirilmiş ve laikleştirme faaliyetleri hız kazanmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun benimsediği "ümme" kavramı yerine laikliğin de gereği olarak düşünülen "milliyet" kavramı esas alınmıştır. Ziya Gökalp'ın geliştirdiği sosyolojik analiz çerçevesinde Türkiye Cumhuriyetinin dayanak noktalarından biri olan bu kavram Türk Milliyetçiliği olarak işlev görmüştür (Mardin, 1992: 354-355).

Türkiye Cumhuriyeti, kuruluşunda kavmi kriter olan milliyetçiliği benimsediğine göre sınırları içinde yaşayan Türk olmayan toplulukların hukuksal statüleri ne olacaktı? Bu durumda ise resmi görüş, Osmanlı

İmparatorluğu'nun benimsediği ümmet kavramı anlamında dinsel ölçüyü esas almaktadır. Buna göre Müslüman olmayan topluluklar, azınlık statüsündedirler. Laikliğin esas alındığı ve teokratik olarak nitelenen Osmanlı İmparatorluğu'nun sosyal ve siyasal kurumlarının değiştirilerek yerlerine laik devrim kurumlarının yerleştirildiği Türkiye Cumhuriyeti'nin benimsediği laiklik anlayışının, geliştirdiği azınlık tanımlanmasıyla çelişkili olması, ülkede Müslüman olup ta değişik etniğe mensup tüm toplulukları Türklük kimliği altında kaynaştırma düşüncesinden kaynaklanmaktadır. Cumhuriyet rejimi, üniter yapının korunmasına hizmet edeceği düşüncesiyle, kana dayalı Türklük değil de aynı kaderi ve yaşamı paylaşmaya dayalı Türk kimliğinin oluşmasına ağırlık vermiştir. Bu bağlamda 1961 Anayasasının 54. maddesi ile 1982 Anayasasının 66. maddesi, "Türk Devletine vatandaşlık bağıyla bağlı olan herkes Türk'tür" ilkesini getirmiştir. Azınlıklarla ilgili aşağıdaki konular incelenirken, Türkiye'nin dış ve iç hukuksal düzenlemelerinin bu anlayıştan ne kadar etkilendiği araştırılacaktır.

2.1. Lozan Konferansı

Osmanlı İmparatorluğu tarafından 1920 yılında kabul edilen Sevr Barış Antlaşması'nı reddeden Türkiye Cumhuriyeti, ulusal kurtuluş savaşı sona erdiğinde yeni barış düzenlemelerine Osmanlı İmparatorluğu'nun katılımını önlemek için 1922 yılında Saltanatın kaldırıldığını ilan etmiştir. Uluslararası hukukta Osmanlı'nın antlaşma yapabilme yetkisinin olmaması sonucunu doğuran bu işlem sonucunda imparatorluğun uluslararası kişiliği de kalkmış oluyordu. İç nedenler dışında saltanatın kaldırılmasının önemli uluslararası nedenlerinden bir diğeri de Sevr Barış Antlaşması'nın uygulanmasını imkansızlaştırmaktı.

Lozan Barış Konferansı'na yeni kurulan Türk Devleti ile Dünyanın bir çok Devletinin delegeleri katılmıştır. Konferansın en ciddi konularından biri olan azınlıklar meselesi üzerine İngiliz baş delegesi Lord Gurzon ile Türk baş delegesi İsmet Paşa arasında önemli tartışmalar yaşanmıştır. Gurzon, Türkiye'deki azınlıkların Ermeniler başta olmak üzere Rumlar, Asuriler, Geldaniler, Yahudiler ve Nasturiler gibi Gayrı Müslim azınlıkların himaye edilmesi üzerinde durarak bu azınlıklar için üç istekte bulunmuştur:

- a) Geniş bir genel af,
- b) Askerlikten para mukabilinde muaf olma ve
- c) Serbest seyahat ve dolaşım hakkı.

Bu üç isteğe karşı İsmet Paşa bir muhtıra okuyarak üç talepte bulunmuştur:

- a) Dış tahriklerin kesilmesi,
- b) Türk ve Rum ahalilerinin değişimi ve

c) Diğer azınlıklar hakkında Türk siyasetinin verdiği teminat ile yetinilmesi.

İsmet Paşa'nın üzerinde durduğu husus, azınlıklara Türk bağımsızlığını olumsuz etkileyecek ayrıcalıkların tanınmaması ve dış müdahalenin engellenmesiydi. Bu nedenle Lord Gurzon'un genel af dışındaki diğer teklifleri kabul edilmemiştir. Genel af ise Yunanlıların Türk azınlığa da af getirmesi koşuluyla uygun görülmüştür. Görüşmelerde Rum, Musevi, Ermeni, Nesturi, Asuri ve Bulgar azınlık üzerinde tartışıldığı halde Süryani azınlık üzerinde durulmamıştır (Karacan, 1993: 128-135). Bunun nedeni ise Süryanilerin yaşadıkları bölgenin özel durumundan ve etkinliklerinin diğer azınlıklara oranla daha az olduğundan kaynaklanmaktadır.

Azınlıkların tanımlanmasına gelince, antlaşma taslağını hazırlayan alt komisyon görüşmelerinde azınlıklar "Müslüman olmayan" topluluklar olarak tanımlanmıştır. Yabancı delegeler, tasarılarında azınlıklar kavramına soy ve dil unsurunu da ekledikleri halde Türk delegeleri bu unsurların katılmasını kabul etmemişlerdir. Gerçekten de Müttefik Temsilcilerinin azınlıkların korunmasına ilişkin sundukları tasarının 6. maddesinde "Din ya da dil azınlıklarından olan Türk uyrukları, hem hukuk bakımından hem de uygulamada, öteki Türk uyruklarıyla aynı güvencelerden yararlanacaklardır....." denilmektedir. Ayrıca 2., 4. 5., 7. ve 8. maddelerinde de din unsuru yanında soy ve dil bakımından farklılıklar içeren azınlık kavramı geçmektedir (Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar ve Belgeler, 1970: 163-164). Buna karşılık alt komisyondaki Türk temsilcileri tasarıya sadece Müslüman olmayan azınlık" teriminin konulmasını ısrar ederek bunun dışındaki tanımlamalara çekince koyacaklarını belirtmişlerdir. Tartışmalar sırasında Türk tarafını temsil eden Rıza Nur Bey'in okuduğu şu bildiri dikkati çekmektedir:

"Müttefiklerin tasarısı Müslüman azınlıklardan bahsetmektedir; oysa, Türkiye'de bu gibi azınlıklar söz konusu olamaz; çünkü, tarihsel gelenekler, moral düşünceler, görenekler, yapılagelişler, Türkiye'de yaşayan Müslümanlar arasında en tam bir birlik yaratmaktadır; üstelik, aile hukuku, siyasal haklar, yurttaşlık hakları ve öteki haklar açısından, bütün Müslümanlar, aralarında hiçbir ayırım olmaksızın, ülkenin hükümetine ve yönetimine tam bir eşitlik içinde katılmaktadır....Kaldı ki, bağımsız her Müslüman Hükümette, kural-dışılık olmaksızın, bütün Müslümanlar, çoğunluğun yaşantısını ve ülkeyi yöneten yasayı birlikte düzenlerler. Bundan şu çıkmaktadır ki, Müslüman ülkede, Müslüman bir azınlık var olamaz ve bu sözde azınlık, çoğunlukla aynı şeydir." (Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar ve Belgeler, 1970: 175 (5 sayılı tutanak)

Buna karşılık komisyondaki Fransız temsilcisi M. Laroche, Misakı Milli'nin 5. maddesiyle, 20 Ekim 1921 tarihinde Fransa ile Ankara Hükümeti arasında yapılmış olan Antlaşmanın 6. maddesinin sadece gayri Müslim azınlıkları değil, genel olarak azınlıklarla ilgili olduğunu söylemiştir. Misakı Milli'nin 5. maddesi şöyledir:

“Entente Devletleri ile düşmanları ve bir takım ortakları arasında kararlaştırılan andlaşma esasları içinde azınlıkların hakları, komşu ülkelerdeki Müslüman halkların aynı haklardan yararlanmaları şartıyla, bize de kabul edilecek ve sağlanacaktır.”
(Olaylarla Türk Dış Politikası, 1974: 42).

1921 tarihli Ankara Antlaşması'nın 6. maddesi, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti, Misakı Milli'de açıkça tanınan azınlık haklarını bu konuda Entente Devletleriyle, bunların düşmanları ve bazı müttefikleri arasında yapılmış Sözleşmelerdeki aynı temele dayanarak kendi tarafından da doğrulanacağını beyan ettiğini belirtmektedir (Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar ve Belgeler, 1970: 177; Olaylarla Türk Dış Politikası, 1974: 42). Türk temsilcisi Rıza Nur Bey, adı geçen Misak ve Antlaşma maddelerinde azınlıklar terimine herhangi bir sıfat eklenmemiş olduğundan bu kavramı Müslüman olmayan azınlıklar olarak yorumladığını belirtmiştir. Ayrıca M. Laroche'un, “Türkiye, doğum, bir ulusal topluluktan olma, dil, soy ya da din ayırımı gözetmeksizin...azınlıklara hayat ve hürriyetlerini tam ve eksiksiz korunmasını sağlamayı yüklenir” şeklinde tasarıda geçen bu tanımlamaya da Rıza Nur Bey çekince koymuştur (Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar ve Belgeler, 1970: 178-179).

Bundan anlaşıldığı kadarıyla Cumhuriyetin kuruluş aşamasında Osmanlı İmparatorluğu'nda olduğu gibi Türkler dışındaki Müslüman kesimin kendi dil ve kültürlerini sürdürmelerinde bir problem yaşanamayacağı, Müslümanlık kültürünün çoğunluğu ifade ettiğini bu nedenle Türkler dışındaki Müslümanların da asli unsur olarak Cumhuriyetin kuruluşunda katkıları olduğu için bunların azınlık olarak değerlendirilmesi yeni kurulacak Devletin üniter yapısının bozulmasına neden olabileceği düşünülmekteydi.

2.2. Genel Af

Lozan Barış Konferansı'nda, savaş sırasında azınlıkların giriştikleri faaliyetlerden dolayı cezalandırılmamaları konusunda anlaşma sağlandı. Taraflarca uzlaşma sağlanan tasarı metninde “Türkiye’de oturanlardan hiç kimse 1 Ağustos 1914 tarihinden sonra ve 20 Kasım 1922 tarihine kadar olan süre içinde, askeri ya da siyasal davranışlarından, ya da bu antlaşmayı imzalamış Türkiye’den başka Devletlere ya da onların uyruklarına herhangi bir yardımda bulunmasından ötürü, hiçbir bahane ile tedirgin edilmeyecek ve

incitilmeyecektir. Türkiye’de oturan bir kimseye karşı böyle bir nedenle verilmiş her türlü hüküm, tümüyle yok sayılacak ve yürütülmekte olan her türlü kovuşturma durdurulacaktır. Yunanistan da, kendi bakımından, Türkiye’ye karşı Yunanistan’da oturanlar için aynı hükümleri kabul etmeyi yükümlenir” denilmekteydi (Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar ve Belgeler, 1970: 198). Buna göre Türkiye’nin, Yunanistan’daki Türk azınlıklar ile müttefik Devletlerdeki azınlıklara da bu hükmün yaygınlaştırılması isteği kabul edilmiştir. Bununla beraber benzer fiillerden dolayı Türkiye’deki Müslümanların genel af dışında tutulmaları ve bu konuda müttefik Devletlerin ağırlıklı olarak gayri Müslimlerin affı üzerinde durmaları (Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar ve Belgeler, 1970: 204), affın genel olma özelliğini daraltmıştır. Ülkeyi terk edenlerin geri dönebilmeleri konusunda ise tam anlaşma sağlanamamıştır. Türk tarafının görüşü şu gerekçeye dayanmaktaydı: “Af Türkiye’de oturmaya şamil değildir, kendi halinde yaşayanlar dışında siyasal unsurların geri dönmeleri ülkenin güvenliği nedeniyle müsaade edilmeyecektir” (Karacan, 1971: 291; Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar ve Belgeler, 1970: 165 ve 187).

Azınlıkların bir bedel karşılığında askerlik hizmetinden muaf sayılmalarıyla ilgili müttefik tasarısı ise Türk temsil heyeti tarafından vatandaşlar arasında ayırım ortaya çıkacağı gerekçesiyle kabul edilmemiştir (Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar ve Belgeler, 1970: 188-189 konuyla ilgili müttefik tasarısı için s. 165).

2.3. Ahali Değişimi

Bu konuda 30 Ocak 1923 tarihinde yapılan “Türk ve Rum Ahalinin Mübadelesine Dair Mukavelename”nin 1. maddesi uyarınca şu kişiler değişime tâbi tutulacaktır: 1 Mayıs 1923 tarihinden itibaren Türkiye’de oturan Rum Ortodoks dinine mensup olan Türk vatandaşları ile Yunanistan’da oturan Müslüman dinine mensup Yunan vatandaşları. Burada dikkati çeken, değişim tespitinde din faktörünün etkin olmasıdır. Yunan asıllı veya Türk soylu olma gibi millet veya ırk kavramlarına yer verilmemiştir. Mukavelenin 2. maddesine göre değişimden muaf tutulacak olanlar şu kişiler olacaktır:

İstanbul Rum Ahalisi ile Batı Trakya’nın Müslüman ahalisi. Bu kişilerin nitelikleri ise mukavelenamede şöyle belirtilmekteydi: İstanbul Rum ahalisi, sınırları 1912 tarihli İstanbul Belediye teşkilatı hakkındaki yasada tespit edilmiş olan İstanbul ilinde 30 ekim 1918 tarihinden önce oturan (établis) Rumlardır. Batı Trakya Türk ahalisi ise 1913 tarihli Bükreş Antlaşması ile tayin edilen sınırın doğusundaki kısımda oturanlardır (Uluocak, 1989: 155-156; Price, 1977: 197-198). Mukavelenamenin

ikametle ilgili çıkan anlaşmazlığa ve çözümüne konumuz dışında olduğu için değinmeyeceğiz.

2.4. Lozan Barış Antlaşması'nın Azınlıklarla ilgili Hükümleri

Lozan'da Türk ve Müttefik heyetlerinin sundukları farklı tasarılar üzerinde yapılan görüşme ve tartışmalardan sonra nihai metin üzerinde uzlaşma sağlanmış ve üzerinde uzlaşılan tasarı maddeleri Lozan Barış Antlaşmasının 3. kısmında "Azınlıkların Korunması" (HR-Net Hellenic Researces, 2004) başlığı altında 37-45 maddeleri olarak düzenlenmiştir. Azınlıkların hukuki statüleriyle ilgili maddeleri şu şekilde analiz etmek mümkündür:

Antlaşma metninde azınlıklarla ilgili bir tanım yapılmamış olmakla birlikte "gayri Müslim azınlıklara mensup Türk vatandaşları" tabiri geçmektedir. Bununla beraber 38. maddenin ilk fıkrasına göre, Türkiye Hükümeti, milliyet, ırk, dil ve din farkı gözetmeksizin ülkede yerleşik bulunan tüm insanlara tam olarak hayat ve hürriyet hakkını tanıyarak koruyacaktır. Bundan dinsel azınlığın dışındaki azınlıkların da bu kapsam içinde değerlendirilebileceği sonucu çıkarılabilir. Bununla birlikte yukarıda da belirttiğimiz gibi, konuyla ilgili tasarı metinde azınlık olarak sadece gayri Müslim unsur olarak algılanacağı düzenlenmiştir. Ayrıca diğer maddelerin içeriği dikkate alınırca dar yorumla dinsel kriter esas alındığı sonucuna varılmaktadır. 37. madde itibarıyla bunu düzenleyen maddeler yasa hükmü niteliğinde olup buna aykırı yasal bir düzenleme yapılamaz. 38. maddenin ikinci fıkrası ise, ülkede yerleşik bulunan tüm insanların özel olsun genel anlamda olsun serbest bir şekilde dinlerini ve inançlarını uygulamaya imkan verileceğini belirtmekteydi. 39. madde ise, gayri Müslim azınlıklara mensup Türk vatandaşlarının Müslüman olanlarla aynı medeni ve siyasal haklardan faydalandırılacağını hükme bağlamaktaydı (1. fıkra). Kamusal görevlerde istihdam edilmede, medeni ve siyasal haklardan faydalanmada, mesleklerini ve faaliyetlerini icra etme gibi konularda din ve inanç farklılığı gözetilmeyecektir (3. fıkra). Özel işlerde, ticaretle, din, basın ve yayın konularında veya genel toplantılarda herhangi bir dil kullanılmasında sınırlama getirilmeyecektir (4. fıkra). Türkçe konuşmayan vatandaşlara, mahkemeler önünde kendi dillerini kullanmaları için yeterli kolaylıklar sağlanacaktır (5. fıkra). 40. maddeye göre azınlıkların, masrafları kendilerine ait olmak üzere eğitimleri için kendi okullarını kurma, sosyal ve dinsel kuruluşlarını kurma ile dillerini kullanma ve dini törenler yapma gibi hak ve hürriyetleri olacaktır.

41. maddeye göre, gayri Müslim azınlıkların ana dillerinde eğitim yapabilmeleri için Devlet gerekli yardımı yapacaktı. Bu maddenin ikinci fıkrasında, gayri Müslimlerin çoğunlukta yaşadıkları yerlerde dinsel, eğitim

ve hayırseverlikle ilgili amaçlar için Devletin veya belediyenin bütçesinden ayrılacak ödenekten diğer vatandaşlar gibi azınlıklar da eşit bir şekilde faydalandırılacaktır. 42. madde, gayri Müslim azınlıkların aile hukuku, gelenek, görenek ve dinsel kurumlarına ilişkin güvence sistemini getirmektedir. Ayrıca azınlıklar arasındaki özel anlaşmazlıkların kendi geleneklerine göre, ölçüler (önlemler) elverdiği takdirde çözülmesiyle ilgili düzenlemeler öngörmektedir. Bu ölçüler (önlemler), üyeleri Türk Hükümetinden ve ilgili azınlık üyelerinden eşit bir şekilde oluşan temsilcilerden kurulu özel Komisyonlar tarafından düzenlenmesi benimsenmektedir. Anlaşmazlık halinde, Türk Hükümeti ile MC Meclisi anlaşmalı olarak Avrupa hukukçuları arasından seçecekleri bir hakem tayin edeceklerdir.

43. madde gereğince azınlıkların inançlarında istedikleri gibi davranma hak ve hürriyeti sağlanacaktır. 44. maddede, yukarıdaki hükümlerin gayri Müslim azınlıklara ilişkin olduğu müddetçe uluslararası yükümlülüklerin kabul edileceğini ve MC güvencesi altına alınacağını, ayrıca MC Meclisi'nin çoğunluk kararıyla onayı olmadan bu hükümlerin değiştirilemeyeceğini belirtmektedir. 45. madde ile Türkiye'de gayri Müslim azınlıklara tanınan hak ve hürriyetlerin aynısının Yunanistan'da yaşayan Müslüman azınlıklara da tanınacağı hükmü getirilmiştir.

2.5. Türk Anayasalarının Konuyla İlgili Düzenlemeleri

Aşağıda inceleyeceğimiz gibi, azınlıklarla ilgili konularda Türk Anayasalarına kaynaklık eden belge Lozan Antlaşması'dır. 1921 Anayasası bu konuda her hangi bir düzenleme getirmemiştir. 1924 Anayasasının 1937 yılında yapılan değişiklikle 2. maddesinde Cumhuriyet Halk Partisi'nin altı okundan biri olan Milliyetçilik ilkesine yer verilirken, 1961 Anayasası'nın 2. maddesi, Cumhuriyetin niteliklerinden biri olarak "Milli Devlet" tabirini kullanmıştır. 1982 Anayasası'nın 2. maddesi ise Türkiye Cumhuriyetinin "Atatürk Milliyetçiliği" ne bağlı olduğunu ifade etmektedir.

2.5.1. 1924 Anayasası ve Milliyetçilik

Atatürk'ün ve Cumhuriyet Halk Partisi'nin ilkelerinden olan "Milliyetçilik", 1937 yılında yapılan değişiklikle diğer ilkelerle birlikte 1924 Anayasası'nın esas hükümler başlığındaki 2. maddesinde geçmektedir. 1982 Anayasasında geçen "Atatürk Milliyetçiliği" kavramı, 1924 Anayasası'nınkinden mana ve düşünce yönünden pek farklı değildir. Buna göre Misakı Milli sınırları içinde olan Türk, Kürt, Çerkez, Laz...vb etnik ve dile dayanan farklı toplulukların ortak yaşama ve inanç birliği...vs gibi özellikleri kapsayan unsurun Milliyetçilik olduğu kabul edilmektedir. Buna aynı zamanda Türk milliyetçiliği de denilmektedir. Bundan anlaşılacak şudur ki,

Türkiye’de yaşayan kavmi ve dile dayanan topluluklar yine kavmi ve dile dayanan bir topluluk olan Türk kavramı altında tanımlanmıştır. Buna dayanılarak Türkçe dışında konuşulan diller geçici sürelerle yasaklanmıştır. Türk Milliyetçiliğine Osmanlı ve İslam öncesi Orta Asya’dan kaynaklanan Türk boy ve kavimlerin kültüründen kaynaklar arandı. Bu amaca hizmet etmek üzere, Türk Tarih Kurumu kuruldu. Şerif Mardin’in (1990: 160-161 ve 53) belirttiğine göre Atatürk’ün Türk Milliyetçiliğine dayanan Milliyetçilik düşüncesi ve Türklüğün zamanla ideal olacağı kanısı, Ziya Gökalp’in düşüncelerine dayanmaktadır. Atatürk, zamanın koşullarını dikkate alarak birleştirici anlamında milliyetçilik ilkesinin toplumun düşünsel yapısı üzerinde etkili olacağını ve entegrasyon sürecinin hızlanacağını öngörmüştür. Bundan anlaşılacağı gibi, üniter ulusal yapının bütünlüğünün sağlanması için, bir üst kimlik olarak değerlendirilen Türk kimliği ile ülkedeki diğer kültürleri birbirleriyle kaynaştırılması hedeflenmiştir.

2.5.2. 1961 Anayasası ve Türk Milliyetçiliği

Temel hak ve hürriyetler açısından diğer anayasalara göre daha kapsamlı ve geniş düzenleme getiren 1961 Anayasası’nın başlangıç kısmında Türk Milliyetçiliğinin tanımı yapılmıştır. Anayasanın başlangıç kısmına göre Türk Milleti; fertlerini, kaderde, kıvançta ve tasada ortak, bölünmez bir bütün halinde, millî şuur ve ülküler etrafında toplayan ve Türk milletini, dünya milletleri ailesinin eşit haklara sahip şerefli bir üyesi olarak millî birlik ruhu içinde daima yüceltmeyi amaç bilen Türk Milliyetçiliğinden hız ve ilham aldığını belirtmektedir. Anayasanın 2. maddesi Türkiye Cumhuriyeti’nin “Milli Devlet” niteliğinde olduğu ilkesini getirmiştir. 54. maddesi itibarıyla Türk Devletine vatandaşlık bağı ile bağlı olan herkesin Türk olduğu anlayışı getirilmiştir (Kili ve Gözübüyük, 1985: 171-172 ve 186). Bu düzenlemeyle Türk kimliğinin üniter bir yapı içinde geliştirilerek ülkede yaşayan diğer dil, din ve etnik toplulukların bu kimlikle entegrasyonun hedeflendiği görülmektedir. Dolayısıyla Federal sisteme muhtemel dönüşümün önlenmesi için farklı kökenden olan insanlar birer millet olarak sayılmamış, vatandaşlık bağıyla ülkede yaşayan tüm insanların Türk kimliğiyle tanımlanması üniter yapının bir gereği olarak düşünülmüştür.

2.5.3. 1982 Anayasası ve Atatürk Milliyetçiliği

Atatürk milliyetçiliği anlayışı 1961 Anayasası’nın getirdiği milliyetçilik anlayışından farklı değildir. Esasında bu tabir, Milliyetçilik ve Türk milliyetçiliği niteliği üzerindeki tartışmaları ortadan kaldırmak amacıyla konulmuştur. Bu anlayış, Avrupa’da ortaya çıkan Nazi

Milliyetçiliği ve diğer ırkçı kavramlarla karıştırılmaması esası üzerinde kurulmuştur. Anayasanın başlangıç kısmında Türkiye Cumhuriyeti'nin Atatürk'ün belirlediği milliyetçilik anlayışı ve O'nun inkılâp ve ilkeleri doğrultusunda bir Devlet olduğunu belirtmektedir. Ne var ki bu Anayasa, 1961'in getirdiğinden farklı olarak hak ve hürriyetlerin alanını daraltarak önemli sınırlamalar getirmiştir.⁴ 1961 Anayasası'nda "insan haklarına dayanan" tabiri 1982 Anayasası'nın 2. maddesinde "İnsan haklarına saygılı"⁵ tabiriyle değiştirilmiş olmakla uluslararası insan hakları sözleşmeleri imzalanırken çekince koyabilme zemini hazırlanmıştır. Anayasanın 2. maddesi, Türkiye Cumhuriyeti'nin Atatürk Milliyetçiliğine bağlı bir Devlet olduğunu hükme bağlamaktadır. 3. maddesi itibarıyla Türkiye Cumhuriyeti, ülkesi ve milletiyle bölünmez bir bütün olup, dili Türkçe'dir. 66. maddesi uyarınca Türk Devletine vatandaşlık bağı ile bağlı olan herkes Türktür (Kili ve Gözübüyük, 1985: 255-256 ve 274). Anayasayı hazırlayanlara göre, Atatürk Milliyetçiliğinin pratik sonucu Devletin çıkarlarının üstün tutulması, kişiler ve kuruluşlar nezdinde Devletin güçlendirilmesi ve desteklenmesi olarak kendini göstermektedir. Türk Devletinin insan unsuru Türk Milletidir. Böylece ulusal Devlet düşüncesiyle, entegrasyona dayalı uluslar üstü varlık veya dinsel topluluklardan oluşan insan unsuruna dayalı teokratik diye nitelendirilen Devlet düşüncelerinin birbirine uymadığı belirtilmek istenmiştir. Bunu yanı sıra bu ilkelere aykırı hareketler bölücü olarak nitelenmiş ve bunlara yasaklama getirilmiştir. Anayasanın başlangıç kısmında tanımlanan milliyetçilik ırk, dil, din gibi objektif temellere dayalı değil, sübjektif temellere dayandırılmıştır (Özbudun, 1987: 34-35).

Atatürk Milliyetçiliği, akılcı, çağdaş, medeni, demokratik, toplayıcı...vs. gibi kavramlarla nitelendirilirken, Devletin sınırları içinde yaşayan değişik mahiyetteki toplulukların bu ideal etrafında birleştirilmesi amacı ön planda tutulmuştur. Yukarıda anılan Atatürk Milliyetçiliğinin

⁴ AB'ye uyum çerçevesinde 2001 ve 2004 yıllarında yapılan değişikliklerle hak ve hürriyetler alanında demokrasi ve hukuk Devleti yönünden önemli düzenlemeler getirilmiştir. Bunların içindeki önemli düzenleme ise Anayasanın 90.maddesiyle ilgilidir. 7 mayıs 2004 tarih ve 5170 sayılı yasayla kabul edilen uluslararası antlaşmaların onaylanmasıyla ilgili 90. maddeye eklenen değişik düzenleme olan "*Usulüne göre yürürlüğe konulmuş temel hak ve özgürlüklere ilişkin milletlerarası antlaşmalarla kanunların aynı konuda farklı hükümler içermesi nedeniyle çıkabilecek uyuşmazlıklarda milletlerarası antlaşma hükümleri esas alınır.*" hükmü dikkate alınır, çeşitli yasaların bu konuda kısıtlama getiren hükümlerinin sonucuyla birlikte yürürlükten kaldırılarak yeni anayasal düzenlemeye göre ulusal mevzuatın oluşturulması ve uyumlaştırılması ihtiyacı doğmuştur. AB'ye uyum yasalarının çıkarılmasında önemli dayanaklardan biri de bu olmuştur.

⁵ 2001 yılında yapılan değişiklikle "insan haklarına dayanan" Cumhuriyet kavramı kabul edilmiştir. (2. madde değiştirilemediğinden, 3.10.2001 tarih ve 4709 sayılı yasayla 14. maddede yapılan değişiklikle "insan haklarına dayanan demokratik ve laik Cumhuriyet" ibaresi eklendi.)

dayandığı subjektif temel, bir harstan (kültürden) olan insanlardan oluşan millet kavramına dayanmaktadır. Subjektif unsurları içeren zengin hatıra mirası, beraber yaşama arzusu ve sahip olunan mirasın korunmasında beraber devam hususunda iradeleri müşterek olan insanlardan oluşan topluluğun millet olduğu Atatürk tarafından tanımlanmıştır (Özbudun, 1986: 62-63). Atatürkçü düşüncede, dil birliği, yurt birliği, ırk ve menşe birliği (soy birliği) siyasi birlik, tarihi yakınlık gibi unsurların Türk milletini oluşturduğu tezi ağırlıklı olarak görülmektedir. Ayrıca Atatürk'ün "Benim yaratılışında fevkalade bir şey varsa, Türk olarak dünyaya gelmemdir" sözünün taşıdığı önemin bu çerçevede değerlendirilmesi üzerinde durulmaktadır (Nirun, 1986: 62).

Atatürk veya Türk milliyetçiliği, Anayasanın başlangıç kısmında belirtilen "dünya milletleri ailesinin eşit haklara sahip olan şerefli üyesidir" şeklindeki Türk milletinin konumunu açıklayan bu tabirle ırkçı olmadığı belirtilmektedir (Özbudun, 1987: 35).

1982 anayasasının 10. maddesi, tüm vatandaşların yasalar önünde dil, ırk, renk, cinsiyet, siyasî düşünce, felsefî inanç, din, mezhep ve benzeri sebeplerle ayırım gözetilmeksizin yasa önünde eşit olduğunu belirtmekle yukarıda değindiğimiz 1. grup temel hak ve hürriyetler rejiminden azınlıklara mensup kişilerin de çoğunluğun haklarından yararlanmasını sağlamak için eşitlik ve ayırım gözetilmemesi ilkesinin uygulanacağını ifade etmektedir. Ne var ki 2. grup hak ve hürriyetler rejiminden olan azınlığın çoğunluktan farklı olan din, dil ve etnik köken gibi kültürlerini sürdürdüremelerine imkan sağlanması ancak Lozan Antlaşması'yla tanınan Müslüman olmayan azınlıklar için söz konusudur. Nitekim Anayasanın 42.maddesine göre Türkçe'den başka hiçbir dil, eğitim ve öğretim kurumlarında Türk vatandaşlarına ana dilleri olarak okutulamaz ve öğretilemez. Eğitim ve öğretim kurumlarında okutulacak yabancı diller ile yabancı dille eğitim ve öğretim yapan okulların tâbi olacağı esaslar yasayla düzenlenir. Bu konuda milletlerarası antlaşma hükümleri saklıdır. Azınlık haklarını da kapsayan insan hak ve hürriyetleriyle ilgili uluslararası belgeler onaylanırken azınlıklarla ilgili düzenlemelere bu maddeyle birlikte 3. ve 14. maddeye istinaden çekinceler konulmuştur. 22 Nisan 1983 tarih ve 2820 sayılı Siyasi Partiler Yasasının (T.C. Resmi Gazete, 1983/18027) 81. maddesine göre partiler, Türkiye'de ulusal veya dinsel kültür veya mezhep veya ırk veya dil farklılığına dayanan azınlıklar bulunduğunu ileri süremezler. Türkçe'den başka dil ve kültürleri korumak ve geliştirmek yoluyla azınlık yaratamazlar. Ayrıca program ve faaliyetlerinde Türkçe'den başka bir dil kullanamazlar. Benzer düzenlemeler 6 Ekim 1983 tarih ve 2908 sayılı Dernekler Yasasının (T.C. Resmi Gazete, 1983/18184) 5. maddesinde de geçmektedir. Bütün bu düzenlemeler, Türkiye Cumhuriyeti'nin "milleti ve ülkesiyle bölünmez bütünlüğü"nin bozulacağı gerekçelerine

dayandırılmıştır. Azınlıkların dil ve kültürlerin kullanılması ve yaşatılmasıyla ilgili faaliyetler nedeniyle siyasi partiler ve dernekler kapatılmıştır. Anayasa Mahkemesi'nin 10 Temmuz 1992 tarihinde verdiği 1991/2 Esas, 1992/1 sayılı kararında (Anayasa Mahkemesi, 1992) Sosyalist Parti'nin siyasi partiler yasasının diğer ilgili maddeleriyle birlikte 81. madde hükümlerine aykırı hareketlerinin tespit edildiği için kapatıldığı belirtilmektedir. Bununla beraber dil üzerinde kısıtlama kaldıran yasal düzenlemeler de olmuştur. Nitekim "Türk Devleti tarafından resmen tanınan diller dışındaki diğer dillerin kullanılması"nı yasaklayan 19 Ekim 1983 tarih ve 2932 sayılı yasanın, 12 Nisan 1991 tarih ve 3713 sayılı yasayla yürürlükten kaldırılması, ülke kamuoyunda demokrasi ve ana hürriyetler temelinde büyük memnuniyet uyandırmış ve bu düzenlemeyle az da olsa bu konudaki sorunlar giderilebilmiştir.⁶

Bununla beraber azınlık kavramını dinsel kritere dayandıran Lozan Antlaşmasının hükümlerinin uygulanmasında da aksama olmuştur. Nitekim Ekim 2004 tarihinde yayınlanan Başbakanlık İnsan Hakları Danışma Kurulu'nun azınlık raporunda (CNN TÜRK, 2004), Lozan antlaşmasıyla hak ve hürriyetleri güvenceye alınan gayri Müslim azınlıklar konusunda antlaşmaya aykırı uygulamada bazı problemler tespit edilmiştir. Bunlardan biri 1940'lı yıllara kadar gayri Müslim vatandaşların "ecanip" (yabancılar) defterine kaydedilmiş olmasıdır. Bunun sonucu olarak 1942 Varlık Vergisinin yasada bulunmayan bir "G" (gayri Müslim) cetveli uygulanarak bu kişilerden Müslümanlara oranla çok daha fazla vergi alınmasına yol açtığı belirlenmiştir. 1950'li yıllara kadar askerî okullara ve hatta sivil kurumlara kabul edilmenin "*TC tebaasından ve Türk ırkından olmak*" şartına bağlı kılınması, uygulamalardaki diğer sınırlamalardan bir tanesidir. 28 Aralık 1988 tarihinde çıkarılan ve 1991 yılına kadar uygulanan "*Sabotajlara Karşı Koruma Yönetmeliği*", hangi kategorilerin sabotaj yapabileceklerini sıralarken, gayri Müslim vatandaşlarını da "*Memleket içindeki yerli yabancılar (Türk tebaalı) ve yabancı ırktan olanlar*" diyerek bu kategoriye katmıştır. "Yabancılar tarafından açılmış özel okullar"a "Türk müdür başyardımcısı" atanmasına ilişkin olan 625 sayılı Özel Öğretim Kurumları Yasası'nın 24/1 maddesi, Türk vatandaşı olan azınlıkların okullarına da uygulanmaktadır. Üstelik, md.24/1 bu başyardımcının "*Türk asıllı ve TC uyruklu*" olacağını söylemektedir ve bu hüküm halen yürürlüktedir.

Ayrıca diğer dikkate çekici bir uygulama da 1962 yılında gizli olarak İçişleri, Dışişleri, polis, MİT (Ulusal İstihbarat Teşkilatı), Genelkurmay ve MGK (Ulusal Güvenlik Konseyi) temsilcilerinden oluşan ve "azınlıkların millî güvenliğe aykırı bütün işlemlerini izlemek" amacıyla kurulan

⁶ Türkçe dışında başka dillerin kullanılmasını yasaklayan Anayasanın 26/3 ile 28/2 madde hükümleri, 2001 yılında yapılan 4709 sayılı Anayasa değişikliği yasasıyla iptal edilmiştir.

Azınlıklar Tali Komisyonu, AB'ye uyum çerçevesinde lağvedildiği 23 şubat 2004 tarihine kadar azınlıkların etkinliklerini denetlemekle yetkili bir organ olduğu ortaya çıkmıştır. Başbakanlıkça yayınlanan bir başka gizli genelge ile bu komisyon yerinde azınlıkların bilinen bazı sorunlarına yardımcı olması amacıyla "Azınlık Sorunlarını Değerlendirme Kurulu" adıyla yeni bir komisyon oluşturuldu. Bu komisyonda MGK, Genelkurmay ve MİT temsilcisine yer verilmedi. Üyeler; İçişleri, Dışişleri, Milli Eğitim Bakanlıklarıyla vakıfların bağlı olduğu Devlet Bakanlığı temsilcilerinden oluşturuldu. Yeni komisyona, çıkarılan yönetmelikle de azınlıkların sorunlarını AB normları ve Kopenhag Kriterleri çerçevesinde çözme görevi verildi (Yeni Asya, 2004). Bununla beraber azınlık gruplarından temsilci üyelerinin olmadığı yeni kurulan komisyonunun da AB kriterlerine ve Anayasaya aykırı olduğu yönünde yaygın kanaat sürmektedir.

Tarih boyunca farklı dil, din ve kültürleri barındıran Türkiye'nin kültürel zenginliği Avrupa'da olduğu gibi demokrasi ve insan hakları çerçevesinde değerlendirilirse vatandaşlar arasında işbirliği ve dayanışma ruhunu arttıracığı gibi, Türkiye'nin bütünlüğüne ve ulusal egemenliğine daha fazla katkı sağlayacaktır. Aşağıda değinileceği gibi, AB'ye uyum çerçevesinde bu konuyla ilgili çıkarılan yasalar yetersiz olmakla beraber, hem AB üzerinde hem de vatandaşlar üzerinde olumlu etki yaratmış ve AB'nin istediği siyasi kriterlerden önemli bir ayağının yerine getirilmesine zemin hazırlamıştır.

3. AB'ye Uyum Çerçevesinde Yürütülen Çalışmalar

Bilindiği gibi Türkiye'nin AB'ye aday Devlet olarak kabul edildiği 10 Aralık 1999 tarihinde Helsinki'de gerçekleştirilen AB Konseyi toplantısında, 22 Haziran 1993 tarihinde yapılan Kopenhag Zirvesi'nde, Avrupa Konseyi tarafından alınan karara göre adaylık için başvuruda bulunan ülkelerin tam üyeliğe kabul edilmeden önce karşılamaları gereken kriterleri yerine getirmeleri durumunda üyelik müzakerelerinin başlanacağını ilkesi çerçevesinde Türkiye'nin üyelik müzakereleri yapılacak aday Devlet olduğu karara bağlanmıştır. 2002 Aralık ayında düzenlenen Kopenhag Zirvesinde "AB Konseyi, 2004 Aralık ayında Komisyon Raporu ve tavsiyesine dayanarak Türkiye'nin Kopenhag kriterlerini yerine getirdiğine karar verdiği takdirde, AB Türkiye İle üyelik müzakerelerini gecikmeksizin başlatacaktır" (Belge Net, AB Komisyonu Türkiye Raporu, 2004) sonucuna varılmıştır. AB'ye üye olmak isteyen Devletlerin yerine getirmesi gereken 1993 yılında belirlenen Kopenhag kriterleri şunlardır (Canbolat, 1998: 242):

- a. Demokrasi, hukukun üstünlüğü, insan hakları, azınlıklara saygıyı ve azınlıkların korunmasını garanti altına alan kurumların istikrarı;

- b. İşleyen bir piyasa ekonomisine sahip olunmasının yanı sıra, AB içindeki rekabet baskısı ile piyasa güçleri karşısında durabilmek yeteneğine sahip olmak.
- c. Siyasal, ekonomik ve parasal birlik de içinde olmak üzere tam üyelikten kaynaklanan yükümlülüklerle uyum yeteneğinin olması.

Burada azınlıklar konusunu ilgilendirmesi bakımından Türkiye tarafından (a) şıkkında geçen kriterin yerine getirilmesiyle ilgili düzenlemeler incelenecektir.

AB Konseyi 1999 yılında Türkiye'nin AB'ne üye aday Devlet olduğuna karar verdiğinde, Türkiye'nin demokratik bir sistemin temel özelliklerine sahip olmakla birlikte, aynı zamanda insan hakları ve azınlıklar alanında ciddi eksikliklerinin bulunduğu değerlendirilmesini yapmıştır. AB Konseyi, Ulusal Azınlıkların Korunması üzerine Çerçeve Sözleşmesi ve Bölgesel veya Azınlık Dilleri için Avrupa Şartı hükümleri çerçevesinde yasal düzenlemeler yaparak azınlıkların kendi doğal dillerini ve kültürel geleneklerini kullanma ve sürdürme fırsatının verilmesi gerektiğini tavsiye etmiştir (Belge Net, Türkiye-AB İlişkileri, 2004). AB Komisyonu, "bir yol haritası" olarak tanımlanan ve Türkiye'nin tam üyelik stratejisini tek taraflı olarak belirlediği Katılım Ortaklığı Belgesi'ni 8 Kasım 2000 tarihinde yayınlamıştır (Katılım Ortaklığı, 2000). Bu belgede de Türkiye'nin kısa ve orta vadede gerçekleştirmesi gereken öncelikler belirlenmiştir. Kısa vadede yerine getirilmesi gereken öncelikler içinde Türk vatandaşlarının kendi ana dillerinde televizyon ve radyo yayını yapmalarını yasaklayan her türlü yasal düzenlemenin kaldırılması bulunmaktaydı. Orta vadeli öncelikler içinde de kültürel çeşitliliğin sağlanması ve kökenlerine bakılmaksızın tüm vatandaşların kültürel haklarının güvence altına alınması ve bu hakların kullanılmasını engelleyen her türlü yasal düzenlemelerin – eğitim alanındakiler de dahil olmak üzere – kaldırılması yer almaktaydı. Bu belge, 4 Aralık 2000 tarihinde AB Genel İşler Konseyi tarafından bazı değişikliklerle kabul edildikten sonra resmîyet kazanmıştır. (Katılım Ortaklığı, 2000; Helvacı, 2003).⁷ AB Komisyonu'nun azınlıklar konusunda Türkiye'nin yapması gereken düzenlemeleri içeren raporlarında dikkati çeken husus, Türkiye'nin sadece Lozan Antlaşması'yla dinsel kriter ölçüsüyle tanıdığı azınlıkların yanı sıra dil ve etnik kökene dayanan azınlıkları da tanıyarak onlara kültürel, sosyal ve siyasal tüm hakları sağlamasıdır. Komisyon, bu konuları insan hakları ve temel hürriyetlerin ayrılmaz bir parçası olarak yerine getirilmesi gereken yükümlülükler olarak değerlendirmiştir

⁷ Bu değişiklikte Konsey, Türkiye'nin şiddetli tepkisine yol açan Kıbrıs ve Ege konusunu 'ön şart' olarak getirmeyip 'güçlendirilmiş siyasi diyalog' başlığıyla yeni bir paragraf oluşturdu. Yunanistan'ın ısrarlarıyla Kıbrıs ve Ege konusu, siyasi kriter çerçevesinde kalmasına rağmen bu çerçevede, 'Güçlendirilmiş Siyasi Diyalog' paragrafı altına alındı.

(Commission of the European Communities, 2002: 42). Ayrıca, Avrupa Parlamentosu'nun 15 Kasım 2000 tarihli tavsiye kararında (Avrupa Parlamentosu, 2000), Türkiye'nin çeşitli grupları içeren nüfusunu oluşturan kültürel, dilsel ve dinsel grupların temel hak ve hürriyetlerinin tanınmasına verdiği önem yeniden hatırlanmaktadır, Türkiye'de insan hakları ve demokratik çoğulculuğun teminat altına alınabilmesi için en kısa süre içinde onaylanması gereken siyasi, medeni, sosyal ve kültürel haklar konusundaki BM sözleşmesinin Türkiye tarafından 15 Ağustos ve 8 Eylül 2000 tarihlerinde imzalanması memnuniyetle karşılanmakla beraber bu sözleşmelerin TBMM tarafından da onaylanması⁸, demokratikleşme yolunda gerçekleştirilmiş olan ilerlemeye karşın anılan sözleşmelerin uygulanması yoluyla insan haklarının ve azınlıkların durumunun iyileştirilmesine devam edilmesi gerektiği vurgulanmaktadır.

Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti, Nice'de yapılan toplantıda bu önerileri benimsedi. Katılım Ortaklığı Belgesinde yer alan önerilere karşı Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti, AB Müktesebatının Üstlenilmesine ilişkin Türkiye Ulusal Programı (Ulusal Program, 2001) adıyla uzunca bir metin hazırladı ve program 24 Mart 2001 tarihli Resmi Gazetenin mükerrer sayısında yayınlandı (T.C. Resmi Gazete, 2001/ 24352). Bu programda kısa ve orta vadede yapılması planlanan çalışmalar sıralanmaktadır. Ulusal Programda, anadille yayın, anadille eğitim konularıyla ilgili genel bir çerçeve oluşturularak, vatandaşların günlük yaşamda herhangi bir dili kullanabilecekleri belirtilmektedir. Nitekim "Kültürel Yaşam ve Bireysel Özgürlükler" başlığı altında şu hususlara yer verilmektedir: "Türkiye Cumhuriyetinin resmi ve eğitim dili Türkçe'dir. Ancak bu, vatandaşlarının günlük yaşamlarında farklı dil, lehçe ve ağızların serbest kullanılmasına engel teşkil etmez. Bu serbestlik, ayrılıkçı ya da bölücü amaçlarla kullanılamaz." Bu anlamda, Türkçe dışında diğer dillerin kullanımını yasaklayan 2932 sayılı yasayı yürürlükten kaldıran 1991 tarih ve 3713 sayılı yasanın Anayasaya aykırılığının iddia edilmemesi için 2001 yılında Anayasal değişikliğe gidilmiştir. Yasaklanmış olan bir dilde düşüncenin açıklanmasını yasaklayan 1982 Anayasasının 26 maddesinin 3. fıkrası ile yasayla yasaklanmış olan bir dilde yayını yasaklayan 28. maddenin 2. fıkrası, 3 Ekim 2001 tarih ve 4709 sayılı yasayla iptal edilmiş ve Türkçe'den başka dillerin kullanılmasına imkan tanınmıştır. Kasım 2001 yılındaki İlerleme Raporu'nda ise, Türkiye'nin Türkçe'den başka diğer dillerin serbestçe kullanılmasına izin vermesinin yanı sıra bu dil ve kültürlerin yaşatılması için gerekli yasal düzenlemenin de yapılması tavsiye edilmektedir (Deltur, AB-Türkiye İlişkileri, 2004). AB Komisyonu'nun

⁸ TBMM, bazı çekincelerle yukarıda değindiğimiz BM'nin konuyla ilgili sözleşmesini 2003 yılında onaylamıştır.

Türkiye ile ilişkileri ve bu ilişkilerdeki gelişmeler değerlendirilerek Ankara'dan beklentilerin yansıtıldığı Katılım Ortaklığı Belgesi (Katılım Ortaklığı, 2003) 26 Mart 2003 tarihinde Komisyon toplantısında onaylandı ve kamuoyuna açıklandı. Bu belgenin öncelikler kısmı, Türkiye'nin 2003-2004 döneminde yapması gerekenleri şöyle açıklamaktadır:

- a. Kültürel çeşitliliğin ve menşei ne olursa olsun tüm vatandaşların kültürel haklarının güvence altına alınması;
- b. Mevcut düzenlemelerin uygulamaya konulması ve bu alanlardaki kısıtlamaların esnekleştirilmesi;
- c. Radyo ve televizyon yayınları ile Türkçe dışında diğer dillerde eğitim yapılması imkanının somut bir şekilde sağlanması.

Katılım Ortaklığı Belgesi doğrultusunda 2001-2004 arasındaki üç yıllık bir süreçte bir dizi anayasal ve yasal değişiklikler yapılarak siyasi reformlar gerçekleştirildi. 2001 ile 2004 tarihleri arasında iki önemli anayasal değişiklik yapıldı. Şubat 2002 ile Temmuz 2004 tarihleri arasında Meclis, sekiz yasama paketi çıkardı. "Türk Medeni Kanunu" ve "Ceza Kanunu" dahil yeni yasalar kabul edildi. Bu reformların uygulanmasıyla ilgili çok sayıda başka yasa, düzenleme, kararname ve genelge yayımlandı (Belge Net, Türkiye-AB İlişkileri, 2004). Bu düzenlemelerden biri de AB'ye uyum çerçevesinde 3 ağustos 2002 tarihinde çıkarılan 4771 sayılı yasanın 8. maddesi, Türkçe'den başka dillerle yayın yapılmasıyla ilgili şu değişikliği getirmiştir (T.C. Resmi Gazete, 2002/ 24841):

"13.4.1994 tarihli ve 3984 sayılı Radyo ve Televizyonların Kuruluş ve Yayınları Hakkında Kanununun 4 üncü maddesinin birinci fıkrasına aşağıdaki hükümler eklenmiştir: ...Ayrıca, Türk vatandaşlarının günlük yaşamlarında geleneksel olarak kullandıkları farklı dil ve lehçelerde de yayın yapılabilir. Bu yayınlar, Cumhuriyetin Anayasada belirtilen temel niteliklerine, Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğüne aykırı olamaz. Bu yayınların yapılmasına ve denetimine ilişkin usul ve esaslar, Üst Kurulca çıkarılacak Yönetmelikle düzenlenir."

6. uyum Paketi olarak adlandırılan ve 15 Temmuz 2003 tarihinde çıkarılan 4928 sayılı yasanın 14. maddesinde de benzer düzenleme yer almaktadır: "Ayrıca, kamu ve özel radyo ve televizyon kuruluşlarınca Türk vatandaşlarının günlük yaşamlarında geleneksel olarak kullandıkları farklı dil ve lehçelerde de yayın yapılabilir." (T.C. Resmi Gazete, 2003/25173) denilerek farklı dil ve lehçelerde özel yayın kuruluşların da yayın yapabileceğini belirtmektedir. Ancak, 4771 sayılı yasada adı geçen yönetmelik, AB Komisyonu tarafından hazırlanan ve 5 Kasım 2003 tarihinde açıklanan 2003 yılı İlerleme Raporu'nun (Düzenli Rapor, 2003), "Türkçe dışındaki dillerde radyo, televizyon yayını ve eğitimde yasakları kaldıran tedbirlere karşın uygulamada bir değişiklik görülmemektedir" tespiti

karşısında, 25 Ocak 2004 tarihinde 25357 sayılı Resmi Gazetede yayınlanmış ve aynı tarihte yürürlüğe girmiştir. Bununla beraber, ilgili yönetmelik bazı şartlar ve yükümlülükler öngörmektedir. İşbu yönetmeliğin 5. maddesi şu esasları içermektedir:

- a) İzin alma: Kamu ve özel ulusal radyo ve televizyon kuruluşlarınca Türk vatandaşlarının günlük yaşamlarında geleneksel olarak kullandıkları farklı dil ve lehçelerde de yönetmelik hükümleri doğrultusunda Radyo ve Televizyon Üst Kurulundan izin almak suretiyle yayın yapılabilir;
- b) Bu dil ve lehçelerde sadece yetişkinler için haber, müzik ve geleneksel kültürün tanıtımına yönelik yayınlar yapılabilir;
- c) Bu dil ve lehçelerin öğretilmesine yönelik yayın yapılamaz;
- d) Süre yönünden kısıtlama: Kamu ve özel ulusal yayın lisansı sahibi radyo ve televizyon kuruluşları, bu dil ve lehçelerdeki yeniden iletim konusu yayınları da dahil olmak üzere; radyo kuruluşları günde 60 dakikayı aşmamak üzere haftada toplam beş saat, televizyon kuruluşları ise günde 45 dakikayı aşmamak üzere haftada toplam dört saat yayın yapabilirler;
- e) Bu dil ve lehçelerde yeniden iletim konusu yayınlar dahil, televizyon yayını yapan kuruluşlar bu yayınlarını içerik ve süre açısından bire bir olmak kaydıyla, Türkçe alt yazıyla vermekle veya hemen akabinde Türkçe tercümesini yayınlamakla, radyo yayını yapan kuruluşlar ise programın yayınlanmasını takiben Türkçe tercümesini yayınlamakla yükümlüdürler.

Ancak, bu şartlar ve sınırlamalar AB tarafından tenkit edilmekte ve bu konuda daha geniş bir çerçeve oluşturulması talep edilmektedir. Nitekim 6 Ekim 2004 tarihinde yayınlanan İlerleme Raporu'nda (Etki Raporu, 2004) Türkiye'nin, AB uyum yasalarını gerektiği şekilde uygulanması için yoğun çaba sarf ettiği belirtilmektedir. Buna rağmen, uygulamanın daha fazla güçlendirilmesi ve yaygınlaştırılması talep edilmektedir. Bunun, özellikle işkence ve kötü muameleyle mücadelede sıfır hoşgörü politikasıyla, ifade özgürlüğü, dinî özgürlükler, kadın hakları, sendikal haklar ve azınlık hakları için geçerli olduğuna işaret edilmektedir. Komisyon, reformlarda sağlanan genel ilerlemeyi ve yukarıda bahsi geçen bekleyen yasaların yürürlüğe konulması kaydıyla, Türkiye'nin siyasî kriterleri yeterli ölçüde karşıladığını değerlendirmekte ve katılım müzakerelerinin başlatılması tavsiyesinde bulunmaktadır.

AB'ye uyum çerçevesinde çıkarılan 4771 sayılı yasanın 11. maddesi ise daha önemli düzenlemeler getirmektedir. Bu madde metni şu şekildedir:

A) 14.10.1983 tarihli ve 2923 sayılı Yabancı Dil Eğitimi ve Öğretimi Kanununun adı "Yabancı Dil Eğitimi ve Öğretimi ile Türk Vatandaşlarının Farklı Dil ve Lehçelerinin Öğrenilmesi Hakkında Kanun" şeklinde değiştirilmiştir.

B) Yabancı Dil Eğitimi ve Öğretimi Kanununun 1 inci maddesi aşağıdaki şekilde değiştirilmiştir: Madde 1. - Bu Kanunun amacı, eğitim ve öğretim kurumlarında okutulacak yabancı diller, yabancı dille eğitim ve öğretim yapan okullar ile Türk vatandaşlarının günlük yaşamlarında geleneksel olarak kullandıkları farklı dil ve lehçelerin öğreniminin tâbi olacağı esasları düzenlemektir.

C) Yabancı Dil Eğitimi ve Öğretimi Kanununun 2 nci maddesinin birinci fıkrasının (a) bendine aşağıdaki hükümler eklenmiştir:

Ancak, Türk vatandaşlarının günlük yaşamlarında geleneksel olarak kullandıkları farklı dil ve lehçelerin öğrenilmesi için 8.6.1965 tarihli ve 625 sayılı Özel Öğretim Kurumları Kanunu hükümlerine tâbi olmak üzere özel kurslar açılabilir. Bu kurslar, Cumhuriyetin Anayasada belirtilen temel niteliklerine, Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğüne aykırı olamaz. Bu kursların açılmasına ve denetimine ilişkin esas ve usuller, Millî Eğitim Bakanlığınca çıkarılacak yönetmelikle düzenlenir."

Millî Eğitim Bakanlığı tarafından çıkarılan bu yönetmelik de bazı sınırlamalar getirmektedir (T.C. Resmi Gazete, 2002/ 24882). Bu yönetmeliğin 8. maddesine göre kurslara; Türk vatandaşı ve en az ilköğretim okulu mezunu olanlar alınır. 18 yaşından küçüklerin kursa kabulü, anne ve babasının veya yasal olarak belirlenmiş olan velisinin yazılı iznine bağlıdır. İlköğretim okulu 6. 7. ve 8. sınıf öğrencileri de anne ve babasının veya yasal olarak belirlenmiş olan velisinin yazılı izniyle hafta sonu ve yaz tatillerinde kurslara kaydolabilirler. Bu dillerdeki eğitim sadece kamusal eğitimin parçası olmayan özel kurslarda verilebilir. Bu kursların açılması da Millî Eğitim Bakanlığı'nın iznine bağlı olup, denetimleri de aynı kuruma aittir

Yukarıdaki düzenlemelere dikkat çeken AB Komisyonu, 2002 yılındaki İlerleme Raporu'nda bu değişiklikleri olumlu fakat yetersiz bulmuş ve uygulama itibarıyla çıkan sıkıntılara da dikkat çekmiştir. Bu yasal düzenlemelerle birlikte bir takım sorunların da devam ettiği ve bunların giderilmesi için gerekli gayretlerin gösterilmesi gerektiği vurgulanmıştır (Commission of the European Communities, 2002: 40).

Ayrıca, 15 Temmuz 2003 tarihinde çıkarılan 4928 sayılı yasanın (T.C. Resmi Gazete, 2003/ 25173) 5. maddesi, nüfus yasasında değişiklik yaparak sadece ahlâk kurallarına uygun düşmeyen veya kamuoyunu inciten adlar konulmayacağını belirtmiş, böylece Türkçe dışında farklı dil ve lehçelere ait isimlerin kullanılabilmesine imkan sağlamıştır.

Türkiye’de gerçekleştirilen reformlar üzerinde, 6 Ekim 2004 tarihinde yayınladığı tavsiye belgesinde (Etki Raporu, 2004) AB Komisyonu, uygulamadaki bazı eksikliklere rağmen Türkiye’nin Kopenhag Siyasi Kriterleri’ni yeterli düzeyde karşıladığını belirttiikten sonra hazırlık aşamasında olan birtakım temel mevzuat çalışmalarının tamamlanması koşuluyla katılım müzakerelerinin başlatılmasını tavsiye etti. Komisyon, siyasi kriterleri değerlendirirken 2001-2004 yılları arasında önemli anayasal ve yasal reformların gerçekleştirildiğini, insan hakları alanında uluslararası hukukun ve Avrupa hukukunun Türkiye tarafından üstünlüğünün kabul edildiğini buna rağmen, uygulamanın daha fazla güçlendirilmesi ve yaygınlaştırılması gerektiğini vurgulamıştır. Bunun özellikle işkence ve kötü muameleyle mücadelede sıfır hoşgörü politikasıyla, ifade özgürlüğü, dinsel özgürlükler, kadın hakları, sendikal haklar ve azınlık hakları için geçerli olduğunu belirtmektedir. Belgenin sonuç ve tavsiye bölümünde ise Türkiye’nin, reformları düzenli bir biçimde uygulaması için kuvvetli bir çaba gösterdiğine işaret edilmektedir. Buna rağmen, mevzuatın ve uygulamayla bağlantılı düzenlemelerin daha da güçlendirilmesi ve yaygınlaştırılması gerekmektedir. Bu, özellikle, işkence ve kötü muameleyle mücadeleye yönelik sıfır tolerans politikası ile ifade özgürlüğü, dinsel özgürlükler, kadın hakları, sendikal haklar da dahil olmak üzere ILO (Uluslararası Çalışma Örgütü) standartları ve azınlık haklarına ilişkin hükümlerin uygulanması ile bağlantılıdır.

17 Aralık 2004 tarihinde Brüksel’de yapılan AB Devlet veya Hükümet Başkanları Zirvesinde (20) Türkiye’ye 3 Ekim 2005 tarihinde başlamak üzere müzakere tarihi verilmiş, Türkiye’de şimdiye kadar yapılan geniş kapsamlı reform sürecinde kaydettiği belirleyici ilerleme memnuniyetle karşılanmış ve Türkiye’nin reform sürecini devam ettirmesine olan güven ifade edilmiştir. Bu çerçevede Siyasi reform sürecini geriye dönülmez kılmayı ve özellikle temel özgürlükler ve insan haklarına tam saygı açısından reformların tam, etkin ve kapsamlı olarak uygulanmasını teminat altına almak amacıyla, Komisyon Konsey’e düzenli olarak rapor sunacak ve AB Katılım Ortaklığı temelinde siyasi reformlardaki ilerlemeyi yakından izlemeye devam edecektir. Ayrıca AB’nin temelini oluşturan, özgürlük, demokrasi, insan haklarına ve temel özgürlüklere saygı ve hukukun üstünlüğü ilkelerinin bir aday ülkede ciddi ve devamlı bir biçimde ihlal edilmesi halinde, Komisyon, kendi inisiyatifi veya Üye Devletlerin 1/3’ün talebi üzerine, müzakerelerin askıya alınmasını tavsiye eder ve ileriki bir dönemde tekrar başlatılması için şartlar önerir. Konsey, böyle bir tavsiye üzerine, aday ülkeyi dinledikten sonra, müzakerelerin askıya alınıp alınmayacağını ve tekrar başlatılması şartlarını nitelikli çoğunlukla kararlaştırır. Üye Devletler Hükümetlerarası Konferansta, oybirliği genel

kuralı çiğnenmeksizin, Konsey kararına uygun hareket edeceklerdir. Ayrıca bu durumdan Avrupa Parlamentosu bilgilendirilecektir.

SONUÇ

Mahatma Gandi, uygarlığın azınlıklara davranış biçimiyle değerlendirilmesi gerektiğini belirtmektedir. Yunus Emre de kültürleri farklı yetmiş iki millete karşı eşit ve hoşgörülü davranılması gerektiğini belirtmekle (Ataöv, 1987: 65) aynı yargıyı paylaşırken farklı köken, din, dil ve kültürlerle bağlı bütün insanları kucaklamakla ekmel bir insan olunabileceği ifade etmek istemiştir. Günümüzde azınlıkların korunması düşüncesi, azınlık grubundan ziyade azınlıklara mensup olan kişilerin hak ve hürriyetlerinin korunması üzerinde ağırlıklı olarak durmaktadır. Bu da genel olarak insan hakları ve temel hürriyetler kapsamında pozitif ve negatif haklar bakımından kendini göstermektedir. Azınlıkların kendi dil ve kültürlerini kullanarak yayın eğitim gibi faaliyetlerde bulunmalarına fırsat veren pozitif hakların ulusal egemenlik ve bütünlük gibi gerekçelerle kısıtlanması, önemli problemlere yol açabilmekte ve azınlıkların çoğunlukla bütünleşmesini olumsuz etkilemektedir. Dünyada hemen hemen homojen bir yapıya sahip bir Devlet yok gibidir. Üniter yapıya bazı Devletlerde asimilasyon politikasının başarısızlığı nedeniyle gerginliklere varabilen problemler çıkmıştır. Aslında bu sıkıntı sadece üniter yapıya Devletlerde olmamaktadır. Farklı toplumsal grupların varlığını kabul ederek anayasası itibarıyla çoğunlukçu bir yapı arz eden federal yapıya Devletlerde de bu konuda sorun olabilmektedir. Örneğin Federal bir sisteme sahip olan eski Sovyetler Birliği ile Yugoslavya'da farklı milletler ve kavimler arasında birleştirici öğeler harekete geçirilerek entegrasyon sağlanmazken federal yapıdaki Almanya gibi bazı Avrupa Devletleri ile Amerika Birleşik Devletleri (ABD)'nde farklı kavim ve milletlerin merkezi yönetime bağlılıkları kuvvetlidir. Amerikanlık bilinci, herhangi bir eyalete mensup olma bilincinden daha ileri olduğu görülmektedir. Gittikçe federal bir yapıya doğru yaklaşan AB'nde de bunu görmek mümkündür. Burada farklı toplumsal gruplarının merkeze aidiyet duygularının gelişmesinde etkili olan faktör çıkarların ortak olduğu bilincinin yerleşmesidir. Bu da geniş bir şekilde hak ve özgürlükler, demokrasi ve hukuk Devleti ilkelerinin etkin olarak gözetilip uygulanması ile ekonominin belli bir merkezde değil, toplumun tüm grupları ve bireyleri arasında dengeli bir şekilde yürütülmesi ile mümkündür. Farklı dil, din ve kültürleri bir arada tutarak aralarında bütünleşme sağlayan Avrupa'nın başarısı bunu uygulamakla mümkün olmuştur. Bir Devlet ülkesinde yaşayan farklı kavim ve milletler arasında insan hak ve hürriyetleri ilkeleri korunarak ekonomik ilişkiler başta olmak üzere aralarındaki birleştirici öğeler ön

planda tutulursa, kaçınılmaz olarak bu unsurların merkeze bağlılık duygularını arttıracaktır.

AB'ye uyum yasalarını çıkaran Türkiye, son yıllarda yetersiz de olsa önemli aşamalar kaydetmiş ve AB'nin istediği siyasi kriterlerin önemli bölümünü anayasal ve yasal değişikliklerle yerine getirmiş bulunmaktadır. Türkiye'de hiçbir toplumsal grubun Devlete bağlılıkları hususunda bir problem çıkmamıştır. Ortaya çıkmış sorunlar idari uygulamalardan kaynaklanmış ve bunlara çözüm getirildikçe bu sorunların ortadan kalktığı görülmüştür. Dolayısıyla demokrasi ve hukuk Devleti temelinde farklı dil, din ve kültürlere ait azınlık bireylerine pozitif karakterli hak ve hürriyetlerin sağlanması, Devletin ulusal egemenliğinin ve toprak bütünlüğünün korunmasına katkıda bulunacağı yanı sıra çoğunlukla da işbirliği, dayanışma ve kaynaştırma ruhunu yükselteceği gibi ekonomik gelişmeyi de hızlandıracaktır.

KAYNAKLAR

- Alfredsson, Gudmundur and Ferrer, Erika (1998). "Minority Rights: A Guide to United Nations Procedures and Institutions", (çevrimiçi), <http://www.greekhelsinki.gr/pdf/UN-NGO-Guide.pdf>, 15.11.2004.
- Anayasa Mahkemesi (1992). 1991/2 Esas ve 1992/1 sayılı karar (çevrimiçi). <http://www.anayasa.gov.tr/KARARLAR/SPK/K1992/K1992-01.htm>, 11.11.2004.
- Ana Britannica (1993). Hürriyet y., C.4, İstanbul.
- Ataöv, Türkkaya (1987). "Azınlıklar Üstünde Bazı Düşünceler", A.Ü.S.B.F. Dergisi, Ocak-Aralık no.1-4,
- Avrupa Parlamentosu (2000). (çevrimiçi) http://www.belgenet.com/arsiv/ab/ap_morillon.html 17.11.2004.
- Belge Net, (2004) AB Komisyonu Türkiye Raporu, (Çevrimiçi)<http://www.belgenet.com/arsiv/ab/rapor2004-03.html>, 07.12.2004.
- Belge Net, (2004). Türkiye-AB İlişkileri, (Çevrimiçi) http://www.belgenet.com/arsiv/ab/ab_rapor99.html
- Belge Net, (2004). Anayasa Metinleri (Çevrimiçi) http://www.belgenet.com/arsiv/anayasa/1876_01.html, 21.11.2004.
- Büyük Larousse Ansiklopedisi (tarihsiz). Milliyet y., C. 3, İstanbul.
- Canbolat, İbrahim (1998). *Uluslarüstü Sistem, Avrupa Birliği*, 2.baskı, Alfa y., İstanbul.
- Commission of the European Communities, (2002). Regular Report On Turkey's Progress Towards Accession, "Minority rights and the protection of minorities" (çevrimiçi), <http://www.bianet.org/2002/10/26/14173.htm.doc>. 05.12.2004.

- Corm, George (1989). *Balkanlardan Lübnan'a Avrupa ve Arap Doğusu, Tamamlanmamış Modern Tarih* (Arapça), Beyrut.
- Council of Europe-1, (2004) Member States of the Council of Europe (Çevrimiçi) <http://conventions.coe.int/treaty/Commun/ChercheSig.asp?NT=148&CM=8&DF=31/03/01&CL=ENG> 01.12.2004.
- Council of Europe-2, (2004). <http://conventions.coe.int/treaty/en/Treaties/Html/148.htm>
- Council of Europe-3 , (2004). Framework Convention for the Protection of National Minorities (ETS no.157), Explanatory Report, (çevrimiçi) <http://conventions.coe.int/treaty/en/Reports/Html/157.htm>, 01.12.2004.
- Council of Europe-4, (2004). (Çevrimiçi)<http://conventions.coe.int/treaty/Commun/ChercheSig.asp?NT=157&CM=8&DF=31/03/01&CL=ENG>, 17.11.2004.
- Council of Europe-5, (2004). Framework Convention for the Protection of National Minorities, Strasbourg, 1.II.1995, (çevrimiçi) <http://conventions.coe.int/treaty/en/Treaties/Html/157.htm>, 17.11.2004.
- CNN TÜRK (2004), (Çevrimiçi) http://www.cnnturk.com/TURKIYE/haber_detay.1.11.2004.
- Çelik, Edip F. (1987). *Milletlerarası Hukuk, Birinci Kitap* ,2.Baskı, Filiz Kitabevi, İstanbul.
- Decaux, Emmanuel (1993). *AGİK*, çev.Gökçen Tunalı Alp kaya, İletişim y., İstanbul.
- Deltur, (2004). AB-Türkiye İlişkileri (Çevrimiçi) http://www.deltur.cec.eu.int/g-duzenlirapor-1_01.html 07.12.2004 (AB-Türkiye ilişkileriyle ilgili 2001 ve diğer yılların ilerleme raporları için)
- Düzenli Rapor (2003). "Türkiye'nin AB Üyeliğine Doğru Düzenli İlerleme Raporu, 2003 Temel Değerlendirmeler, 10 Kasım 2003" (çevrimiçi) http://www.belgenet.com/arsiv/ab/ab_rapor03_1.html#s 17.12.2004.
- Etki Raporu (2004). "Türkiye'nin Katılma Doğru İlerleyişine İlişkin Komisyon Tavsiyesi 6 Ekim 2004", (çevrimiçi) <http://www.belgenet.com/arsiv/ab/rapor2004-03.html> 21.12.2004.
- European Charter for Regional or Minority Languages (2004). (ETS No.148), Explanatory Report, (çevrimiçi) <http://conventions.coe.int/treaty/en/Reports/Html/148.htm>, 01.12.2004.
- EU lex (2004). (Çevrimiçi) <http://europa.eu.int/eur-lex/en/search/treaties>, 17.11.2004
- Gönlübol, Mehmet (1976). *Milletlerarası Siyasi Teşkilatlanma, Siyasi Teşekküllerin Tarihi Gelişimi ve Birleşmiş Devletler*, A.Ü.SBF y., Ankara.
- Hamidullah , Muhammed (1979). *İslamda Devlet İdaresi*, çev.Kemal Kuşçu, Nur y.,Ankara.
- Helvacı, Nevzat (2003). "Azınlıklar ve İnsan Hakları", Türkiye İnsan Hakları Kurumu, (çevrimiçi) <http://www.tihak.org.tr/nhelva03.html>, 15 Kasım 2004.

- HREA (Human rights education associates) (2004). Minorities And The United Nations: The Un Working Group On Minorities (Pamphlet No. 2), (çevrimiçi)
http://www.hrea.org/erc/Library/display.php?doc_id=495&category_id=749&category_type=2 15.11.2004.
- HR-Net Hellenic Reseroces, (2004). Lausanne Treaty: Part I, (çevrimiçi)
<http://www.hri.org/docs/lausanne/part1.html> 15.11.2004.
- Karacan, Ali Naci (1971). *Lozan*, Milliyet y., İstanbul.
- Karacan, Ali Naci (1993). *Lozan Konferansı ve İsmet Paşa*, Milliyet y., İstanbul.
- Kapani, Münci (1981). *Kamu Hürriyetleri*, yenilenmiş 6.bs., A.Ü.Hukuk Fak. y., no. 453, Ankara.
- Katılım Ortaklığı (2000). (çevrimiçi)
http://www.belgenet.com/arsiv/ab/kortak_2000.html 15.11.2004.
- Katılım Ortaklığı (2003), (çevrimiçi) http://www.belgenet.com/arsiv/ab/kob_2003-1.html 15.11.2004.
- Kili, Suna ve Gözübüyük, A.Şeref (1985). *Türk Anayasa Metinleri*, İş Bankası y., Ankara.
- Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar ve Belgeler (1970). Takım I, C.1, Kitap 2, çev. Seha L. Meray, A.Ü.SBF y., no.300, A.Ü. Basımevi, Ankara.
- Mardin, Şerif (1992). *Türk Modernleşmesi*, Toplu Eserleri-I, İletişim y., İstanbul.
- Mardin, Şerif (1990). *Türkiye'de Toplum ve Siyaset*, Makaleler-I, İletişim y., İstanbul.
- Nirun, Nihat (1986). *Sosyoloji*, MEB y., İstanbul.
- Olaylarla Türk Dış Politikası (1974). (1919-1973), Genişletilmiş 3.baskı, A.Ü.SBF.y. no. 279, Ankara.
- Özbudun, Ergun (1986). *Türk Anayasa Hukuku*, Yetkin y., Ankara.
- Özbudun, Ergun (1987). "Constitutional Law", *Introduction to Turkish Law* ed.by Tuğrul Ansay, 3rd ed., Dewenter, Newyork.
- Özel, Ahmet (1984). *İslam Hukukunda Dar Kavramı*, İstanbul.
- Özgülven, Bilal Murat (1989). *Toplum Bilimlerine Giriş*, Ders notları teksiri, Uludağ Üniv., Bursa.
- Pazarıcı, Hüseyin (1999). *Uluslararası Hukuk Dersleri*, II. Kitap, 6.bası, Turhan kitabevi y., Ankara,
- Phillips, Alan (1995) "Minority Rights In Europe", November 1995, (çevrimiçi)
<http://www.geocities.com/Athens/Delphi/6509/warwick.html> , 15.11.2004.
- Price, M.Philips (1977). *Türkiye Tarihi*, çev. Sabahattin Atalay, İstanbul.
- Sander, Oral (1995). *Siyasi Tarih, İlkçağlardan 1918'e*, 4.baskı, İmge Kitabevi y., Ankara.
- Sander, Oral (1991). *Siyasi Tarih, 1918-1990*, 2.baskı, İmge Kitabevi y., Ankara.
- Scheffer, David J. and Halperin, Morton H. (1992). *Self-determination in the New World Order*, Washington D.C.

- Semmak, Muhammet (1990). *Azınlıklar*, (Arapça) Beyrut.
- Shuibhne, Niamh Nic (2001). "The European Union and Minority Language Rights", *International Journal on Multicultural Societies* , Vol. 3, No. 2.
- TBMM (Türkiye Büyük Millet Meclisi) (1992). *Paris Şartı*, TBMM y. Ankara.
- T.C. Resmi Gazete (1983). 24 Nisan 1983, sayı. 18027.
- T.C. Resmi Gazete (1983). 7 Ekim 1983, sayı. 18184.
- T.C. Resmi Gazete (2001). 24 Mart 2001, sayı. 24352.
- T.C. Resmi Gazete (2002). 09 Ağustos 2002, sayı. 24841.
- T.C. Resmi Gazete (2002). 20 Eylül 2002, sayı no. 24882.
- T.C. Resmi Gazete (2003). 18 Haziran 2003, sayı. 25142.
- T.C. Resmi Gazete (2003). 19. Temmuz 2003, sayı. 25173.
- T.C. Resmi Gazete (2004). 25 Ocak 2004 sayı. 25357.
- (T.C. Resmi Gazete Belgeleri 15.11.2004 tarihinde çevrimiçi olarak <http://rega.basbakanlik.gov.tr/> adresinden indirilmiştir.)
- Uluocak, Nihal (1989). *Türk Vatandaşlık Hukuku*, Filiz Kitabevi y., İstanbul.
- Ulusal Program (2001). (çevrimiçi) http://www.belgenet.com/arsiv/ab/up_002.html 18.11.2004.
- Unhcr, ccpr, (1966). Office of High Commissioner For Human Rights, "International Covenant on Civil and Political Rights, General Assembly resolution 2200A (XXI) of 16 December 1966", (çevrimiçi) http://www.unhcr.ch/html/menu3/b/a_ccpr.htm 18.11.2004.
- Unhcr, cescr, (1966). Office of High Commissioner For Human Rights, "International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights, General Assembly resolution 2200A (XXI) of 16 December 1966", (çevrimiçi) http://www.unhcr.ch/html/menu3/b/a_cescr.htm , 18.11.2004.
- UN, (2004). International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights, New York, 16 December 1966 (Çevrimiçi) <http://www.un.org/millennium/law/iv-3.htm> ve <http://www.un.org/millennium/law/iv-5.htm> , 02.11.2004
- Unhcr, (2004). Participant countries, (2004) (Çevrimiçi) <http://www.ohchr.org/english/countries/ratification/3.htm>, 02.11.2004.
- Unhcr, (2004). Annex, (Çevrimiçi) <http://www.unhcr.ch/html/menu6/2/fs18.htm#ANNEXI>. 07.11.2004.
- Ünal, İur. Şeref (2001). *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, İnsan Haklarının Uluslararası İlkeleri*, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu y., no.89, Ankara.
- Yeni Asya, (2004). (Çevrimiçi), <http://www.yeniasya.com.tr/2004/02/25/haber/h8.htm>, 14.11.2004.